

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ НМЦ ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ
РОБОТИ МОН УКРАЇНИ, АПН УКРАЇНИ

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО
ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ
ДІТЕЙ З АСОЦІАЛЬНИМИ ПРОЯВАМИ
У ПОВЕДІНЦІ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ
СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ**

Методичний посібник

*Видання здійснено за підтримки
Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні*

Київ – 2009

УДК 364-787,82-47-053,2

ББК 65.272

3-12

Укладачі:

Ю.А. Луценко, О.П. Шиян

3-12 **Забезпечення правового та психолого-педагогічного супроводу дітей з асоціальними проявами у поведінці в умовах закладу соціальної реабілітації : Методичний посібник / Укл. Луценко Ю.А., Шиян О.П. – К. : ПЦ «Фоліант», 2009. – 136 с.**

ISBN 978-966-8474-70-5

Методичний посібник «Забезпечення правового та психолого-педагогічного супроводу дітей з асоціальними проявами у поведінці в умовах закладу соціальної реабілітації» містить матеріали з історії розбудови мережі закладів соціальної реабілітації, особливостей функціонування закладів у сучасних умовах та деякі методичні напрацювання щодо роботи з дітьми з асоціальними проявами в поведінці.

Упродовж 2008 року за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні було організовано навчання персоналу закладів соціальної реабілітації та розроблено методику вивчення особливостей дитини, котра потрапила до такого закладу. Цю методику доцільно використовувати в діяльності практичних психологів, соціальних педагогів закладів соціальної реабілітації як підґрунтя для розробки індивідуально-корекційних програм (індивідуального плану дій).

ББК 65.272

Погляди, викладені в цьому виданні, висвітлюють думку його авторів і не обов'язково збігаються з політикою і поглядами Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ).

Будь-яка частина цієї публікації може бути вільно відтворена за умови відповідного посилання

- © Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, 2009
- © Міністерство освіти і науки України, 2009
- © Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи МОН України, АПН України, 2009
- © Фото на обкладинці: UNICEF/2005/UKR/01160-Pirozzi

ISBN 978-966-8474-70-5

**УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

01032, м. Київ, бульвар Т.Шевченка, 27-А, кімн.305
Тел./факс (044) 288-04-59. E-mail: UCAP@ukr.net

ЕКСПЕРТНИЙ ВИСНОВОК

Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи відповідно до Положення про експертизу психологічного і соціального інструментарію, що застосовується в навчальних закладах Міністерства освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 20.04.2001 р. № 330) розглянув методику „Скринінг особистості вихованця закладу соціальної реабілітації (на основі опитувальника „BARO”)” (автори: Луценко Юрій Анатолійович, Шиян Ольга Петрівна).

Вказана методика спрямована на вивчення як суто психологічних особливостей дитини, так і особливостей макросоціального оточення, чинників, котрі сприяли формуванню і прояву асоціальних форм поведінки. Враховуючи розпочатий експеримент, щодо пошуку оптимальної та ефективної моделі діяльності закладу соціальної реабілітації, дана методика може бути використана у роботі з дітьми, котрі скоїли злочини та з проявами девіантної поведінки. Отримані у результаті скринінгу відомості мають складати основу індивідуально-корекційної програми по відношенню до конкретної дитини.

Методика „Скринінг особистості вихованця закладу соціальної реабілітації” рекомендована для використання у діяльності практичних психологів, соціальних педагогів закладів соціальної реабілітації системи освіти України в якості експерименту (апробації).

09 грудня 2009 р.

Директор центру

В.Г.Панок

ПЕРЕДМОВА

Особливу категорію закладів системи освіти України становлять заклади соціальної реабілітації, в яких утримуються діти, котрі скоїли правопорушення (злочини), але ще не досягли віку, коли настає кримінальна відповідальність за них. Недоліки й колізії в системі законодавства призвели до ігнорування таких закладів як ефективного інструменту перевиховання дітей-правопорушників, а поінформованість суспільства загалом та педагогічної спільноти зокрема щодо особливостей діяльності закладів соціальної реабілітації є мінімальною. Ці та інші причини викликали необхідність перегляду і трансформації функцій указаних закладів, визначення перспектив розбудови їх мережі, пошуку ефективних моделей діяльності спеціалістів, проведення наукових досліджень.

Кризовий стан суспільства спричиняє розширення кола категорій дітей, котрі стають клієнтами системи перевиховання. Якщо до останнього часу йшлося здебільшого про дітей, які перебувають у конфлікті із законом, то нині вже слід говорити про дітей у контакті із законом (це діти, які не скоїли злочину, однак перебувають у ситуації підвищеного ризику й за певних умов можуть скоїти правопорушення). Діти-правопорушники мають індивідуальні особливості, які повинні враховуватися при обранні стратегії індивідуально-виховної та психологічної роботи з такими дітьми. Фактично ж лише з 2007 року для системи виконання покарань було створено методика вивчення особливостей правопорушника, яка дає змогу спеціалістам слідчих ізоляторів, спеціальних виховних установ, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спілкуватися в єдиному інформаційному полі й адекватно вибудовувати корекційну роботу.

Вивчивши позитивний досвід використання вказаної методики в практичній діяльності фахівців пенітенціарної системи, ініціативна група МОН України, УНМЦ практичної психології

і соціальної роботи прийняли рішення про адаптацію скринінгової методики до умов діяльності спеціалістів закладів соціальної реабілітації.

За основу методики скринінгу взято розроблений у Нідерландах опитувальник **BARO**, який відповідає всім сучасним діагностичним вимогам. Цей опитувальник пройшов експертизу та прийнятий до використання в кількох європейських країнах (Нідерландах, Німеччині, Франції, країнах Скандинавії та ін.), нині він проходить адаптування й експертизу в Росії.

Використання методики скринінгу особливостей особистості неповнолітнього у практичній діяльності сприяє:

- запровадженню спеціалізованого інструментарію (опитувальника) для психологів, соціальних педагогів закладів соціальної реабілітації системи освіти;
- розробці особистісно-орієнтованих програм ресоціалізації неповнолітніх правопорушників на основі проведеного вивчення;
- створенню єдиної інформаційної бази щодо особливостей дітей, котрі опинилися в контакті із законом.

Загальною метою розробки цього інструментарію є сприяння ефективній ресоціалізації неповнолітніх правопорушників шляхом вивчення причин скоєння правопорушення, планування і здійснення адекватного психолого-педагогічного супроводу та обрання оптимальних форм і методів впливу на їхню особистість.

У результаті запровадження єдиного інструментарію вивчення особливостей особистості неповнолітнього правопорушника та особливостей середовища, в якому він перебував, має в цілому поліпшитися ситуація щодо забезпечення соціально-психологічного й педагогічного супроводу такого неповнолітнього як на досудовій стадії, так і під час судового процесу, відбування покарання, перебування в закладі соціальної реабілітації чи після звільнення.

Юрій Луценко,
*науковий співробітник УНМЦ
практичної психології і соціальної роботи*

ЧАСТИНА I

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАКЛАДІВ
СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ
ЯК ІНСТИТУТУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ
НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ**

Оксана Красота,
науковий співробітник
Інституту педагогіки АПН України

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ПРОЦЕСУ ЩОДО УСТАНОВ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Проблема подолання бездоглядності та правопорушень серед неповнолітніх визнана одним з найпріоритетніших напрямів діяльності Української держави й суспільства. Водночас слід зауважити, що політика держави, зокрема з питань соціально-правового захисту дітей, формується передусім на законодавчому рівні. Що ж до самого законодавчого процесу, то необхідно зазначити, що в його основу покладено головні ціннісні орієнтири побудови в Україні цивілізованого, демократичного і правового суспільства, в якому дитина та пріоритетність її інтересів визнаються найвищою цінністю.

Під час розробки нормативно-правової бази боротьби з правопорушеннями неповнолітніх у сучасній Українській державі активно використовуються також міжнародні правові документи, що стосуються правосуддя та забезпечення прав дитини. Ці документи можна умовно поділити на документи загального характеру (котрі стосуються загальних принципів захисту прав дитини й повинні застосовуватися в усьому світі) і документи регіонального характеру (які стосуються тих чи інших конкретних регіонів з відносно однорідною культурою).

Існують відповідні міжнародні документи, що розглядають загальні проблеми кримінального судочинства і прав людини, та документи, спеціально присвячені правосуддю стосовно дітей і неповнолітніх.

Так, Організація Об'єднаних Націй (ООН) прийняла чотири документи, безпосередньо присвячені правам дитини і принципам правосуддя стосовно неповнолітніх:

- «Конвенцію ООН про права дитини», 1989 рік;
- «Стандартні мінімальні правила щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх», 1985 рік;
- «Керівні принципи для попередження злочинності серед неповнолітніх», 1990 рік;
- «Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі», 1990 рік.

«Стандартні мінімальні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх» («Пекінські правила») були затверджені Генеральною Асамблеєю резолюцією 40/33 від 29 листопада 1985 року за рекомендацією сьомого Конгресу Організації Об'єднаних Націй [6]. У «Пекінських правилах» ураховані різні національні умови і правові структури, які відображають мету і дух правосуддя стосовно неповнолітніх, і викладені бажані принципи та практичні заходи щодо справляння правосуддя стосовно неповнолітніх. Ці «Правила» являють собою прийняті в міжнародному плані мінімальні умови поведінки з неповнолітніми, котрі вступають у конфлікт із законом.

Після низки підготовчих заходів восьмий Конгрес ООН рекомендував Генеральній Асамблеї ухвалити «Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх» («Керівні принципи, прийняті в Ер-Ряді», КП) і «Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі». Ці документи були затверджені резолюціями Генеральної Асамблеї 45/112 і 45/113 від 14 грудня 1990 року [6].

У «Керівних принципах, прийнятих в Ер-Ряді», встановлено стандарти із запобігання злочинності серед неповнолітніх, зокрема заходи щодо захисту молодих людей, які покинуті батьками, позбавлені піклування, є жертвами зловживань і перебувають у маргінальних умовах, іншими словами – у групі соціального ризику. КП стосуються передконфліктного етапу, тобто періоду, коли неповнолітні ще не вступають у конфлікт

із законом. Основну увагу в КП приділено необхідності усунути умови, які негативно впливають на нормальний розвиток дітей чи порушують його [6].

Характеризуючи основні положення Ер-Ріядських принципів, слід також відзначити, що ними вперше в міжнародній практиці в кожній країні, яка є членом ООН, запроваджувалася посада уповноваженого (омбудсмена) чи аналогічний незалежний орган з контролю й нагляду за дотриманням прав, свобод та інтересів молодих людей. Згідно зі статтю 57 КП, до обов'язків омбудсмена входить контроль за здійсненням «Керівних принципів, прийнятих в Ер-Ріяді», «Пекінських правил» і «Правил ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі». Водночас у цій статті вказувалося на необхідність створення служби захисту інтересів дітей [6].

Міжнародним правовим документом, у якому розроблено основні міжнародні стандарти й норми ООН у галузі правосуддя щодо неповнолітніх, є «Правила ООН стосовно захисту неповнолітніх, позбавлених волі», прийняті на 68-му пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН 14 грудня 1990 року [6]. Ці «Правила» передбачають максимально обмежене застосування позбавлення волі щодо неповнолітніх, які перебувають у місцях ув'язнення. Характеризуючи зміст цих «Правил», слід зазначити, що в них містяться конкретні принципи, які застосовуються до всіх неповнолітніх, котрі піддаються будь-якому затриманню, і до всіх видів установ, а також викладаються спеціальні положення, що висвітлюють різні аспекти перебування в закладах, наприклад: фізичне оточення та умови утримання, освіти, відпочинок, релігію, медичне обслуговування, контакти із зовнішнім світом, інспекції, скарги та повернення в суспільство.

Застосування зазначених правил і національних законів має повністю відповідати вимогам Конвенції ООН про права дитини, прийнятої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1989 року. Ця Конвенція являє собою цілісний документ, що складається з 54 статей, розміщених у трьох частинах. У цьому міжнародно-правовому

документі всі положення взаємопов'язані й мають застосовуватися до дітей, які перебувають у конфлікті із законом. Про це йдеться, зокрема, у статті 40 Конвенції, де визначені основні правові гарантії дитини, які повинні надаватися їй у разі порушення нею кримінального законодавства [4].

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що Організацією Об'єднаних Націй разом з іншими міжнародними науковими та громадськими організаціями була напрацьована широка правова база для вирішення питань соціально-правового захисту неповнолітніх, а також були розроблені основні міжнародні стандарти й норми у сфері правосуддя стосовно неповнолітніх. Основний зміст цих норм і стандартів полягав у визнанні дитини, її прав та інтересів найвищою цінністю держави й суспільства, що, звичайно, відбилося й на особливостях підходів до здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх правопорушників та визначенні основних критеріїв їх утримання у спеціальних виховних закладах, зокрема й у закладах соціальної реабілітації.

Після проголошення незалежності України в 1991 році наша держава ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини, підписала Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей, а також План дій щодо її виконання, чим започаткувала процес формування принципово нового, відмінного від радянського законодавства, правового простору щодо розв'язання молодіжних проблем загалом, і проблем неповнолітніх правопорушників зокрема [7].

Що ж до закладів соціальної реабілітації неповнолітніх правопорушників, то, виходячи з Конституції України та міжнародних законодавчих актів про права дитини, 24 січня 1995 року було прийнято Закон України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» [1]. Цей Закон визначає правові основи діяльності органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх, на які покладено здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку.

Згідно із цим Законом, здійснення соціального захисту і профілактика правопорушень серед неповнолітніх покладаються на:

- Комітет у справах неповнолітніх Кабінету Міністрів України (на сьогодні – Міністерство сім’ї, молоді та спорту);
- служби у справах неповнолітніх (на сьогодні – служби у справах дітей) Уряду Автономної Республіки Крим, виконавчих комітетів обласних, міських, районних у містах, районних Рад народних депутатів;
- загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;
- центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх, підпорядковані органам охорони здоров’я; притулки служб у справах дітей для неповнолітніх;
- кримінальну міліцію у справах дітей органів внутрішніх справ;
- суди;
- приймальники-розподільники для неповнолітніх, підпорядковані органам внутрішніх справ; виховно-трудова колонія Міністерства внутрішніх справ України [1].

У статті 2 цього Закону розкрито основні принципи, на яких повинна здійснюватися робота органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для неповнолітніх. До числа таких принципів належать:

- законність;
- застосування переважно методів виховання й переконання, які передбачають вживання примусових заходів лише після вичерпання всіх інших заходів впливу на поведінку неповнолітніх;
- гласність, тобто систематичне інформування про стан правопорушень серед неповнолітніх, роботу Комітету і служб у справах неповнолітніх (на сьогодні – Міністерство сім’ї, молоді та спорту) та спеціальних установ для неповнолітніх у відкритій державній статистиці, засобах масової інформації;

- збереження таємниці про неповнолітніх, які вчинили правопорушення й до яких застосовувалися заходи індивідуальної профілактики;
- неприпустимість приниження честі й гідності неповнолітніх, жорстокого поводження з ними [1].

Крім того, згідно зі статтею 4 цього Закону, у здійсненні соціального захисту неповнолітніх та профілактики правопорушень серед неповнолітніх у межах своєї компетенції можуть брати участь інші державні органи, органи місцевого й регіонального самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, окремі громадяни [1].

Однак, попри те, що після прийняття Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» минуло чимало часу, на сьогодні робота з його виконання в державі розгортається повільно. Зокрема, у системі охорони здоров'я центри медико-соціальної реабілітації для неповнолітніх, які вживають алкоголь, наркотики, а також для тих, хто за станом здоров'я не може бути направлений до загальноосвітніх шкіл та професійно-технічних училищ соціальної реабілітації, створюються досить повільно.

Крім того, майже не виконується стаття 6 цього Закону, яка законодавчо регламентує створення й діяльність дитячих судів, від роботи яких залежить кінцевий результат усієї створеної Законом системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх.

Разом з тим, через відсутність коштів не створюються суди для здійснення контролю за виконанням рішень стосовно неповнолітніх. Узагалі ж, українська судова система майже не пристосована для роботи з підлітками. Судді здебільшого не користуються таким засобом покарання, як направлення неповнолітніх у заклади соціальної реабілітації системи МОН. У свою чергу, і сама процедура розгляду справ і судового рішення має мінімальний педагогічний вплив. На жаль, суд не здатний ані проконтролювати ефективність свого рішення, ані надати підліткові якусь соціально-психологічну допомогу. При цьому за умов відсутності розвинутої системи ресоціалізації,

контролю, реабілітації за місцем проживання, гуманізація карної політики перетворюється на слабе місце правоохоронної діяльності, а це, у свою чергу, призводить до збільшення рецидиву скоєння злочинів та правопорушень серед неповнолітніх.

Такі самі труднощі викликає і практичне виконання статті 8 цього Закону, в якій сформульовано основні завдання діяльності загальноосвітніх шкіл і професійних училищ соціальної реабілітації.

Так, зважаючи на фінансову скруту, не повною мірою виконується положення цієї статті щодо створення умов для життя, навчання й виховання учнів відповідно до сучасних запитів. Крім того, у Законі не визначено чіткий порядок повернення неповнолітнього до місця постійного проживання (особливо це стосується неповнолітніх дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування), оскільки рішення про подальшу долю вихованця цієї категорії, який звільнився, приймає місцева влада після його повернення до місця постійного проживання.

Досить проблемним з погляду практичного втілення є «Положення про загальноосвітню школу соціальної реабілітації», затверджене Постановою Кабінету Міністрів України № 859 від 13 жовтня 1993 року [1]. Ураховуючи, що цю Постанову прийнято на два роки раніше Закону «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», вона зазнала значних змін і доповнень, однак, як показала подальша практика, ці зміни й доповнення не відповідають життєвим потребам шкіл соціальної реабілітації на сучасному етапі.

Так, пункт 7 першого розділу «Положення про загальноосвітню школу соціальної реабілітації» передбачає контроль за діяльністю шкіл соціальної реабілітації з боку служб у справах дітей. Для цього має бути налагоджена тісна співпраця між цими установами, якої, як показує нам аналіз матеріалів, не існує. Крім того, до шкіл потрапляють неповнолітні з різних областей України, і, з огляду на віддаленість та закритість режиму утримання неповнолітніх у цих школах, такий

контроль з боку місцевих служб у справах дітей практично неможливий. До того ж, як засвідчує практика, компетенція співробітників служб у справах дітей не поширюється на заклади соціальної реабілітації.

Таким чином, контроль з боку служб у справах дітей, передбачений Законом, на практиці майже неможливий.

Серйозні проблеми існують також і щодо реалізації пункту 12 цього Положення, який передбачає сплату батьками коштів за перебування дітей у закладі, але не визначає порядку самої сплати.

Не виконуються також і пункти 52 та 53 третього розділу Положення, які стосуються забезпечення звільнених учнів речами, майном, заробленими грошима та особистими документами (п. 52) і створення на місцях необхідних умов для подальшого життя (п. 53), через невідпрацьований законодавчий механізм повернення вихованців. Так, згідно з пунктом 49, адміністрація школи соціальної реабілітації зобов'язана не пізніше ніж за місяць до передбачуваного звільнення учня попередити про це суд, службу у справах неповнолітніх, відділ освіти районної (міської) державної адміністрації або відділ освіти виконкому місцевої Ради народних депутатів за місцем постійного проживання учня для вирішення питання про його подальше влаштування [1]. На практиці це можливо тільки тоді, коли вихованець звільняється із закладу після закінчення терміну його перебування з позитивною характеристикою. В інших же випадках (дострокове звільнення або звільнення після досягнення 15-річного віку) питання вирішує суд.

Така законодавча неврегульованість змушує керівництво шкіл соціальної реабілітації свідомо йти на порушення законодавства й перетримувати вихованців, особливо сиріт, до вирішення відділами освіти районної (міської) державної адміністрації або відділами освіти виконкому місцевої Ради народних депутатів питання про подальше влаштування підлітків, які звільняються.

Що ж до охорони здоров'я неповнолітніх правопорушників, лікувально-профілактичної та санітарно-протиепідемічної

роботи в закладах соціальної реабілітації, то така робота проводиться медичними частинами відповідно до вимог законодавства України про охорону здоров'я та «Інструкції про медичне обстеження дітей і підлітків, які направляються до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання». Ця Інструкція була затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я та Міністерства освіти України № 137/131 від 5 травня 1997 року й зареєстрована Міністерством юстиції України 20 серпня 1997 року за № 328/2132 [2].

Зазначена Інструкція розроблена відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 859 від 13 жовтня 1993 року «Про організацію діяльності спеціальних навчально-виховних закладів для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання» й визначає порядок медичного обстеження дітей і підлітків, які направляються до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації.

Аналізуючи зміст цієї Інструкції, можна зробити висновок, що він майже повністю відповідає змісту Положення від 10 квітня 1963 року «Про медико-педагогічні комісії при обласних відділах народної освіти». Єдина відмінність Інструкції полягає лише в тому, що в ній збільшено перелік хвороб, через які дітей до закладів соціальної реабілітації не приймають [2].

Виходячи з вищенаведених проблем, з метою посилення боротьби з дитячою бездоглядністю, а також удосконалення норм соціального захисту дітей і підлітків, які залишилися без батьківського піклування, та підвищення рівня профілактики правопорушень серед дітей був виданий Указ Президента України № 113/2000 від 28 січня 2000 року «Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності». Стосовно закладів соціальної реабілітації цим Указом передбачено:

- забезпечити ефективну діяльність соціальних закладів для неповнолітніх (притулків, центрів медико-соціальної реабілітації, шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації), поліпшувати їхню матеріально-технічну базу,

забезпечувати дітей харчуванням, одягом, взуттям, засобами особистої гігієни (п. 2в);

- забезпечити постійне виявлення дітей, які жебракують та бродяжать, направлення їх у соціальні заклади для неповнолітніх і створення умов для соціальної реабілітації (п. 4а);

- Міністерству освіти і науки України, Міністерству оборони України, Міністерству внутрішніх справ України, Міністерству фінансів України, Державному комітету молодіжної політики, спорту і туризму України, Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям створювати спеціальні загальноосвітні навчально-виховні заклади для дітей і підлітків з різними формами девіантної поведінки, які потребують особливих умов виховання, навчання та спеціального педагогічного підходу (п. 6);

- Міністерству охорони здоров'я України, Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям забезпечувати безкоштовне диспансерне обстеження й лікування дітей, які перебувають у соціальних закладах для неповнолітніх;

- відповідно до потреб регіону створювати центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх (п. 8) [3].

На виконання Указу Президента України Міністерством освіти і науки України був виданий наказ «Про організаційні заходи Міністерства освіти і науки України», в якому зокрема зазначалося: «З урахуванням вимог Указу Президента України від 28.01.2000 року № 113/2000 та Постанови Кабінету Міністрів України від 13.10.1993 року № 859, удосконалювати мережу загальноосвітніх навчальних закладів, шкіл і професійних училищ соціальної реабілітації з метою попередження бродяжництва, дитячої бездоглядності і правопорушень, сприяти створенню спеціальних загальноосвітніх навчально-виховних закладів для дітей і підлітків з різними формами девіантної поведінки, які потребують особливих умов виховання, навчання та спеціального педагогічного підходу» [3].

У цьому наказі зазначалося також, що впродовж 2000–2005 років необхідно вжити заходів щодо зміцнення матеріальної бази загальноосвітніх і професійних навчальних закладів, у тому числі закладів соціальної реабілітації, провести капітальний ремонт приміщень, замінити застарілі меблі, обладнати навчальні кабінети й майстерні, провести роботи з упорядкування їхніх садиб, створити необхідні житлово-побутові умови для дітей і підлітків та працівників цих закладів [3].

Крім того, з метою поліпшення фінансування шкіл соціальної реабілітації наказом Кабінету Міністрів України № 581 від 12 грудня 2000 року загальноосвітні школи соціальної реабілітації були передані до управління Міністерства освіти і науки України, що, у свою чергу, означало, що з 1 січня 2001 року ці заклади були переведені на фінансування з державного бюджету [5].

Однак як у першому, так і в другому випадку на практиці фінансуються тільки соціально захищені статті (заробітна платня й харчування), решта видатків (одяг, предмети особистої гігієни, канцелярські товари, побутова техніка тощо) – з великим запізненням або ж не фінансуються взагалі, що зводить до мінімуму всю комплексну ідею соціальної реабілітації.

Отже, вимоги, сформульовані в міжнародних документах, присвячених безпосередньо правам дитини і принципам правосуддя стосовно неповнолітніх, здатні допомогти як державним, так і громадським організаціям у розробці цивілізованіших і гуманніших підходів до роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті з законом. Ці вимоги можуть бути корисними також при індивідуальному творчому підході до розв’язання конкретних проблем, що стосуються злочинності неповнолітніх, і для оцінки існуючої практики. Проте міжнародні правові документи мають здебільшого декларативний характер і стосуються переважно лише розробки загальних принципів захисту прав дитини, яких держави мають дотримуватися під час розроблення власної політико-правової доктрини щодо боротьби з правопорушеннями неповнолітніх. Тому урядам окремих країн, у тому числі й України, не слід відмовлятися

від подальшого вдосконалення цих норм шляхом, наприклад, приведення існуючого в цих країнах законодавства у відповідність зі значно вищими вимогами дотримання прав людини, передбаченими в міжнародних документах.

Література

1. Збірник міжнародних правових документів, законодавчих актів і нормативних документів України з питань соціально-правового захисту дітей. – К., 1998. – С. 475–495.

2. Збірник нормативно-правових документів в сфері охорони здоров'я. – К., 1990. – С. 37.

3. Збірник Указів та Розпоряджень Президента України за 2000 рік. – К., 2001. – С. 245–247.

4. Конвенція ООН про права дитини. – К., 1997. – 31 с.

5. Нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики з питань сім'ї, жінок, дітей та молоді : Збірник нормативно-правових документів. – К., 2003. – С. 187–338.

6. Сборник международных стандартов и норм ООН в области правосудия в отношении несовершеннолетних. – М., 1998. – 128 с.

7. Станік С. Передмова до збірника міжнародних правових документів, законодавчих актів і нормативних документів України з питань соціально-правового захисту дітей. – К., 1998. – С. 7.

Ольга Шиян,
*головний спеціаліст відділу дошкільної,
початкової та спеціальної освіти
департаменту загальної середньої
та дошкільної освіти
Міністерства освіти і науки України*

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК СТРУКТУРНОГО КОМПОНЕНТА СИСТЕМИ ЮВЕНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ

Стан злочинності в підлітковому середовищі викликає глибоке занепокоєння в суспільстві та спонукає до пошуків нових заходів запобігання їй, вжиття дієвих заходів з боку державних органів та установ з метою профілактики і скорочення злочинних проявів.

Метою державної системи охорони правопорядку України є не тільки покарання за вчинений злочин, а й **виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними нових злочинів.**

У боротьбі зі злочинністю неповнолітніх загальнопревентивну роль відіграють місця позбавлення волі (виховні колонії) та спеціальні виховні заклади (школи й училища соціальної реабілітації), котрі виконують завдання примусового перевиховання правопорушників.

Попри незначне зменшення показників підліткової злочинності в Україні, суспільство глибоко занепокоєне станом правопорушень і злочинності серед неповнолітніх та якісними його змінами.

Для останніх років характерною є зміна структури злочинності неповнолітніх у бік корисливих та насильницьких діянь. У структурі підліткової злочинності понад дві третини становлять тяжкі та особливо тяжкі злочини. З року в рік підліткова

злочинність молодшає. Насторожують факти скоєння правопорушень і злочинів різного ступеня тяжкості дітьми віком 7–10 років, особливої гостроти набуває проблема вчинення злочинів дітьми віком від 11 до 14 років, адже кожний третій підліток учинив злочин саме в цьому віці.

Дедалі частіше підлітки скоюють злочини, раніше властиві лише дорослим (крадіжки, шахрайство, торгівля наркотичними засобами, замахы на життя та здоров'я громадян, сутенерство тощо). Велике занепокоєння викликають організований характер дитячої злочинності, підпорядкування кримінальних підліткових груп дорослим рецидивістам та різноманітним організованим злочинним структурам.

Отже, для успішної боротьби з правопорушеннями в дитячому та підлітковому середовищі необхідні грамотна, послідовна робота із запобігання та корекції відхилень у поведінці дітей, глибокий аналіз причин та обставин, які зумовлюють правопорушення.

Серед загальних заходів профілактики підліткової злочинності важливе місце відведено закладам соціальної реабілітації.

Для неповнолітніх правопорушників віком від 11 до 14 років у підпорядкуванні Міністерства освіти і науки України функціонують 11 загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації, в яких утримуються 270 вихованців, а для неповнолітніх віком від 14 до 18 років, котрі скоїли злочин, працюють три професійні училища соціальної реабілітації (два – для хлопчиків, одне – для дівчаток), де утримуються 240 вихованців, зокрема:

1) Балахівська загальноосвітня школа соціальної реабілітації (Кіровоградська область);

2) Горлівська загальноосвітня школа соціальної реабілітації (Донецька область);

3) Городоцька загальноосвітня школа соціальної реабілітації (Львівська область);

4) Київська загальноосвітня школа соціальної реабілітації (м. Київ; перебуває на капітальному ремонті);

5) Комишуватська загальноосвітня школа соціальної реабілітації (Запорізька область);

6) Корсунська загальноосвітня школа соціальної реабілітації (Херсонська область);

7) Миколаївська загальноосвітня школа соціальної реабілітації (Миколаївська область; здійснює експериментальну діяльність);

8) Єнакіївська загальноосвітня школа соціальної реабілітації (Донецька область);

9) Свердловська загальноосвітня школа соціальної реабілітації (Луганська область);

10) Фонтанська загальноосвітня школа соціальної реабілітації (Одеська область; здійснює експериментальну діяльність);

11) Харківська загальноосвітня школа соціальної реабілітації (Харківська область);

12) Охтирська загальноосвітня школа / професійне училище соціальної реабілітації (Сумська область; для дівчат);

13) Макіївське професійне училище соціальної реабілітації (Донецька область);

14) Якушинецьке професійне училище соціальної реабілітації (Вінницька область).

Зазначена мережа закладів соціальної реабілітації затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 859 від 13 жовтня 1993 року «Про організацію діяльності спеціальних навчально-виховних закладів для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання». Заклади соціальної реабілітації підпорядковуються Міністерству освіти і науки України й мають статус державних.

На сьогодні мережа навчально-виховних закладів для дітей і підлітків, котрі потребують особливих умов виховання, повністю задовольняє потреби регіонів.

Наповнюваність вихованцями загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації не повинна перевищувати 180, професійних училищ соціальної реабілітації – 200 вихованців.

З 2001 року заклади соціальної реабілітації комплектуються виключно за путівками Міністерства освіти і науки України, виданими на підставі рішення (постанови) суду.

Разом з тим виникли проблеми з комплектуванням шкіл соціальної реабілітації, що зумовлено недосконалістю системи судочинства в Україні, відсутністю інституту судових вихователів та ювенальної юстиції.

Чинним нормативно-правовим забезпеченням установлено порядок комплектування загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації тільки за рішенням суду. Однак у більшості випадків діти з асоціальними проявами в поведінці за вироком судів повертаються до родини, тобто до оточення, яке спричинило їхню протиправну поведінку і продовжуватиме негативний вплив на цих дітей.

Судова практика свідчить, що примусовий захід виховного характеру у вигляді передачі дитини під нагляд батьків, які вже показали неспроможність виховувати свою дитину, а то й самі втягнули її у злочинну діяльність, є малоефективним. Як результат, збільшується кількість неповнолітніх, котрі вдруге або втретє скоюють злочин. Значна частина дітей знову повертається на вулицю.

У закладах соціальної реабілітації створено належні умови для життя, навчання та виховання учнів, підвищення їхнього загальноосвітнього й культурного рівня, професійної підготовки, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів. В умовах постійного педагогічного режиму забезпечуються правове виховання та соціальний захист вихованців закладів соціальної реабілітації.

Особливості педагогічного режиму, умов виховання та утримання дітей і підлітків у цих закладах визначаються спеціальним режимом дня та системою навчальної й виховної роботи; постійним наглядом і педагогічним контролем за учнями; виключенням можливості вільного виходу учнів за межі території закладу без дозволу адміністрації.

Такі заклади здатні ефективно вирішувати питання надання соціальної, реабілітаційної та психологічної допомоги

дітям і підліткам, які вчинили злочин, здійснювали крадіжки, вживали наркотики, алкоголь, не бажали вчитися, виявляли схильність до асоціальних вчинків. Свідченням цього є те, що переважна більшість (близько 75%) їхніх вихованців продовжують успішно навчатись і працювати.

Водночас аналіз діяльності закладів соціальної реабілітації дає змогу визначити типові проблеми у їхній роботі.

Упродовж останніх років дещо поліпшилося фінансування та зміцнилася навчально-матеріальна база закладів, створені належні умови для здійснення навчально-виховного процесу, позаурочної, гурткової роботи, організації дозвілля, побуту й життєдіяльності вихованців. Однак недостатня увага приділяється модернізації майстерень для допрофесійної та професійної підготовки вихованців закладів, що негативно позначається на вихованні конкурентоспроможної людини на ринку праці.

Основний контингент названих закладів – це діти, які виховуються в неблагополучних та функціонально неспроможних сім'ях, а близько 40% – діти, вилучені безпосередньо з вулиці, де вони були приречені на бродяжництво та бездоглядність. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у закладах соціальної реабілітації не зменшується й сягає близько 35% від загальної чисельності учнів цих шкіл. Зазначена категорія вихованців потребує особливої уваги з погляду соціального захисту та психолого-педагогічного супроводу після звільнення.

У роботі закладів соціальної реабілітації гострою виявилася проблема низької наповнюваності вихованцями мережі цих закладів, попри високий рівень дитячої та підліткової злочинності. Виникнення цієї проблеми пов'язане з установленим порядком комплектування їх тільки за рішенням суду й недосконалістю самої системи судочинства, що призводить до збільшення собівартості утримання дітей у закладах.

У закладах соціальної реабілітації створені належні умови для здобуття неповнолітніми освіти. Загальноосвітня підготовка учнів здійснюється за навчальними планами і програмами загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими Мініс-

терством освіти і науки України. Навчання в закладах соціальної реабілітації ведеться українською мовою.

Останнім часом серед їхніх вихованців намітилася стійка тенденція до збільшення кількості дітей, які раніше взагалі не відвідували жодних навчальних закладів, а рівень освіти решти часто на 3–4 роки нижчий від необхідного за віком. Тому доводиться 11–14-річних підлітків навчати початковим навичкам і вмінням.

Ураховуючи те, що до закладів соціальної реабілітації направляються переважно педагогічно занедбані учні або діти, які не навчалися взагалі, відкрито класи «вирівнювання». Навчання в них проводиться за індивідуальною програмою, відповідно до рівня навчальних досягнень учнів.

Разом з тим недостатня увага приділяється диференційованому навчанню, індивідуальному підходу й адекватному психологічному супроводу учнів у навчальному процесі. Необхідно впроваджувати інноваційні педагогічні технології та адаптовані методики, розроблені колегами за кордоном.

Заклади соціальної реабілітації відіграють позитивну роль у запобіганні бездоглядності і правопорушенням серед неповнолітніх.

Виховно-виправна робота здійснюється на основі поєднання навчання із суспільно корисною продуктивною працею. Ефективним є процес соціальної реабілітації вихованців засобами трудового навчання та виховання.

У 2006/2007 навчальному році із загальноосвітніх шкіл і професійних училищ соціальної реабілітації звільнено 457 вихованців, з них достроково – 105 вихованців.

У виправно-виховному процесі зроблено суттєві кроки для поліпшення морально-психологічного клімату, запобігання негативним вчинкам серед вихованців. Позитивним є той факт, що впродовж 2006 року із закладів соціальної реабілітації не було втеч, у 2005 році втечі скоїли лише три учні (тоді як у 2003 р. – 20 учнів, у 2002 р. – 26, у 2001 р. – 43 учні).

Результатом наполегливої праці педагогічних колективів навчальних закладів соціальної реабілітації є й те, що близько

75% випускників повертаються до нормального життя, продовжують успішно навчатись і працювати.

Однак вихованці закладів соціальної реабілітації не завжди піддаються традиційним формам виховного впливу, а потребують системного особистісно-орієнтованого підходу.

Усе зазначене дає змогу зробити висновок про актуальність пошуку нових засобів профілактики злочинних проявів у середовищі неповнолітніх.

Мережа закладів соціальної реабілітації, яка функціонує вже понад 10 років, потребує перегляду, оптимізації та реорганізації, а можливо й перепрофілювання, відповідно до сучасних запитів суспільства. Безперечною є необхідність збереження їх у системі освіти.

За рахунок оптимізації мережі шкіл соціальної реабілітації, створення на їхній базі інших закладів соціальної реабілітації можна розв'язувати проблему освіти й одночасної соціальної реабілітації дітей з девіантною поведінкою, що є пропедевтикою дитячої злочинності, безпритульності та бездоглядності. Реабілітація таких дітей має здійснюватися в системі освіти, оскільки дитячий і підлітковий вік хронологічно збігається з періодом шкільного навчання, що, у свою чергу, визначає основну діяльність дитини шкільного віку – навчальну. Перебування цих дітей саме в закладах освіти дає можливість, зберігаючи їх відповідний статус (учня) і виходячи із закономірностей вікового розвитку, здійснювати комплексну соціальну реабілітацію в процесі здобуття освіти.

Перебування підлітків з девіантною поведінкою в різноманітних притулках, центрах соціально-психологічної, педагогічної реабілітації, котрі активно поширюються сьогодні, є штучним перенесенням їх у середовище, яке не відповідає за збереження їх основної діяльності – навчальної, що, у свою чергу, негативно впливає на формування свідомого й відповідального ставлення до свого подальшого життя. Дитині нав'язується згубна модель існування, невластивий цьому віковий статус. Це – хибна практика з огляду на те, що в підлітка формується низка неадекватних уявлень про винятковість свого

становища, можливість тривалий час не вчитися, а лише «проходити» різноманітні «курси реабілітації», формуються споживацька психологія та егоцентризм. Із часом ті установи й організації, які утримують таку категорію дітей (притулки, центри тощо), змушені будуть звертатися до органів управління освітою з метою забезпечити процес навчання, оскільки надто складно підмінити природні потреби підростаючої особистості. При цьому виникатимуть проблеми з визначенням джерел фінансування цієї діяльності та органу, який несе відповідальність за якість навчання, і розробленням чіткого механізму взаємодії всіх зацікавлених структур тощо.

Створення закладів для дітей з різними формами девіантної поведінки передбачено п. 6 Указу Президента України № 113/2002 від 28 січня 2002 року «Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності».

Подібні заклади функціонують з 1997 року як експериментальні на базі Фонтанської та Миколаївської загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації. Результати експерименту показали, що вони дають можливість забезпечити належну педагогічну, медичну, психологічну, соціальну допомогу дітям, які не могли адаптуватися у звичайній школі, були схильні до агресії, бродяжництва, антисоціальної поведінки, не мали належного контакту з батьками, не піддавалися традиційному виховному впливові. Зазначені виховні заклади здійснюють корекцію поведінки вихованців, запобігають їхній подальшій криміналізації, сприяють своєчасному виходу із зони кримінального впливу.

Як зазначалося, ситуацію можна змінити і шляхом реформування або перепрофілювання вже існуючої мережі закладів соціальної реабілітації, які вже сьогодні мають досвід роботи з такими дітьми. Через низку об'єктивних причин потенціал цих закладів нині використовується не повністю. Проблема комплектування, що тісно пов'язана з обов'язковою наявністю судових рішень, зумовлює їх економічну нерентабельність та нераціональне використання бюджетних коштів на їх утримання.

Водночас практика підтверджує, що на часі реформування закладів соціальної реабілітації, насамперед у плані диференційованого комплектування їх як за станом здоров'я дітей, так і за тяжкістю скоєного правопорушення.

Важливим залишається питання працевлаштування та подальшого навчання вихованців, звільнених із закладів соціальної реабілітації.

Серед першочергових завдань – питання надання шефської допомоги закладам соціальної реабілітації, закріплення в установленому порядку за цими закладами стабільно працюючих підприємств, установ і організацій різних форм власності, банківських установ, навчальних та культурно-освітніх закладів, спортивних товариств, спортклубів тощо.

Слід також здійснити першочергові організаційно-методичні заходи з метою координації спільної діяльності з правоохоронними органами, службами у справах дітей, соціальними службами щодо профілактики злочинності та правопорушень серед дітей і підлітків та роботи закладів соціальної реабілітації.

Дієвим кроком до реалізації порушених питань є спільний наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерства освіти і науки України № 3455/853 від 28 вересня 2007 року «Про затвердження Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та управлінь (відділів) освіти щодо підготовки до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, із числа учнів старших класів та випускних класів інтернатних закладів і шкіл соціальної реабілітації», що надає можливість залучати до соціальної роботи в закладах освіти кваліфікованих фахівців іншого відомства.

З метою консолідації зусиль громадськості у протидії дитячій і підлітковій злочинності та іншим негативним соціальним явищам та враховуючи, що розв'язання зазначених проблем можливе за умови підтримки державних і недержавних структур, запрошуємо до тісної співпраці всіх, хто не байдужий до долі дітей.

Юрій Луценко,
*науковий співробітник Українського НМЦ
практичної психології і соціальної роботи
МОН, АПН України,
виконавчий директор
Всеукраїнської фундації «Захист Прав Дітей»*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ ЯК ОСНОВНОЇ ФУНКЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Не слід вирішувати за дитину, що робити, необхідно забезпечити її «ведення», лише в такий спосіб вона зможе взяти відповідальність за власні дії.

*З виступу юриста виправної установи
для неповнолітніх Тейлінгерейнд
Королівства Нідерландів*

Розбудова системи українського судочинства загалом і систем виконання кримінальних покарань та надання соціально-психологічних послуг зокрема покликана якнайповніше врахувати процедури захисту прав окремих вразливих категорій населення, особливо дітей. У преамбулі Декларації з прав дитини 1959 року поставлено завдання реалізувати обов'язок людства – дати дитині найкраще, що воно має, задля забезпечення дітям щасливого дитинства й використання лише на їх благо і благо всього суспільства гарантованих кожній особистості прав і свобод людини. На 27-й Спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН, що відбулась у травні 2002 р. було ухвалено Підсумковий документ «Світ, сприятливий для дітей», у якому вказується на необхідність створення системи

здійснення правосуддя, спеціально призначеної для дітей, з метою найповнішого захисту їхніх прав і свобод. Однією з умов реалізації зазначеного документа є залучення спеціально підготовленого персоналу, який сприяв би реінтеграції неповнолітніх правопорушників у життя суспільства. Такий персонал, окрім відповідного законодавчого забезпечення, становить основу системи ювенальної юстиції, покликаної забезпечити особливий, відмінний від «дорослого» правосуддя, підхід до неповнолітніх, котрі опинилися в конфлікті із законом.

До суб'єктів ювенальної юстиції віднесено педагогічних працівників, котрі працюють з дітьми-правопорушниками в умовах закладів соціальної реабілітації в системі освіти. До останнього часу основним завданням діяльності таких закладів було утримання дитини й організація відповідного навчального процесу. Однак виконання вказаних функцій не задовольняє сучасних потреб як власне дитини, так і суспільства, яке часто не готове прийняти дитину після відбування покарання або утримання в закладі. Формування оновленого бачення дало ініціативній групі у складі представників МОН України, УНМЦ практичної психології та соціальної роботи, судової гілки влади, провідних науковців змогу започаткувати навчання персоналу з метою підвищення професійної компетентності педагогічних працівників закладів соціальної реабілітації.

Наголос було зроблено на ознайомленні педагогічних працівників з міжнародним і національним законодавством у галузі захисту прав і свобод дитини, найкращою європейською практикою утримання, організації психолого-педагогічної та корекційної роботи з дітьми-правопорушниками, національними досягненнями щодо імплементації елементів ювенального правосуддя в діяльність відповідних спеціалістів.

Окреслити перспективу розбудови мережі закладів соціальної реабілітації для дітей, котрі не досягли віку кримінальної відповідальності, неможливо без проведення відповідного аналізу загальноосвітніх тенденцій у функціонуванні ювенального правосуддя. Практика вказує на існування низки

«ризиків», недоліків, які впливають як на ефективність діяльності окремих відомств, так і на загальнодержавну політику профілактики і превенції дитячої злочинності. Серед найбільш значущих тенденцій експерти в галузі міжнародного права називають такі:

- кількість держав, які приймають внутрішні законодавчі акти, що регулюють діяльність суб'єктів системи ювенальної юстиції, постійно зростає;
- основна діяльність указаних суб'єктів спрямована не на реагування на скоєні злочини, а на побудову ефективної превентивної та профілактичної роботи в громаді;
- долучення представників громади (місцевості) до розв'язання проблем злочинності неповнолітніх набуває особливого значення;
- порівняно з попередніми роками жертви правопорушень і злочинів отримують більше прав, однак і на сьогодні цього не достатньо, оскільки у фокусі карного правосуддя залишаються сам факт злочину і правопорушник;
- ювенальна юстиція ґрунтується на принципі індивідуалізації, який передбачає вивчення в кожному випадку суб'єктивної ситуації «клієнтів», вибору адекватної міри впливу на правопорушника та залучення його до корекційних і відновлювальних програм;
- подолання кризи зростання злочинності серед неповнолітніх, що склалася у світі, можливе лише за умови пошуку дієвого інструментарію впливу на свідомість і поведінку неповнолітнього. Одним із таких інструментів є метод «Що працює?», винайдений та апробований у Нідерландах. Цей метод орієнтований не на правопорушення/злочин, а на власне правопорушника, його мотиви й поведінку;
- під час організації превентивної і профілактичної роботи часто нехтуються прикладні проблеми, наприклад розвиток у дітей емпатії (уміння співпереживати, співчувати іншому) та здатності навчатися на власних помилках. Це відбивається й на показникові кількості скоєних повторних злочинів

(у Нідерландах до 65% неповнолітніх повторно потрапляють до установ відбування покарань);

- одним з основних елементів ювенальної юстиції є використання програм відновного правосуддя, зокрема процедури примирення між потерпілим і правопорушником – медіації. Медіацію проводить посередник-медіатор, який діє за певним алгоритмом. Результатом проведення медіації є визнання правопорушником факту злочину і прийняття відповідальності за нівелювання його наслідків. За її результатами підписується також угода про примирення сторін. Ювенальні психологи наголошують на важливості елемента прощення як запобіжного фактора щодо повторення злочину. Крім того, програми відновного правосуддя дають змогу:

- консолідувати окремих представників громади, сімей;
- самостійно, без залучення представників держави розв'язати окремі питання і проблеми;
- висвітлити актуальні питання суспільного буття та створити безпечні й комфортні умови у громаді;
- навчити дітей способам вирішення конфліктів і проведення медіаційних програм.

Водночас існують певні ключові проблеми, котрі вимагають розв'язання задля побудови ефективної моделі роботи з неповнолітніми правопорушниками:

- основним документом системи ювенального правосуддя визнано Конвенцію ООН з прав дітей. Однак статті, з яких складається цей документ, належать до компетенції різних міністерств і відомств, а тому моніторити стан їх виконання досить проблематично, до того ж окремі статті є досить загальними;

- аналітики в галузі міжнародного дитячого права відмічають нестачу статистичних даних щодо забезпечення або порушення певних прав і свобод дітей (указаний пункт не стосується діяльності міністерств і відомств країн пострадянського простору, оскільки тут ефективність діяльності конкретних структур і досі оцінюється за кількісними показниками);

- у країнах, де відсутня спеціалізована судова структура для розгляду справ дітей, запровадження окремих елементів ювенальної юстиції наражається на опір, частково пов'язаний із суспільними стереотипами щодо призначення покарання, частково – з підміною реальної суті системи ювенального правосуддя (адекватності вироку до покарання з метою перевиховання та виправлення неповнолітнього) ідеєю гуманного й некарального підходу.

Розбудова системи ювенального правосуддя в Україні наражається на проблеми, більшість із яких пов'язана з намаганнями прилаштувати єдину систему до теперішніх функцій окремих міністерств і відомств. Колізії законодавства, збіг функцій, заформалізованість процедур щодо дитини, перекладання провини за ситуацію з дитячою злочинністю з одного відомства на інше – ось неповний перелік перепон на шляху до забезпечення прав і свобод дитини в системі ювенального правосуддя.

Заклади соціальної реабілітації посідають одне із центральних місць у системі ювенальної юстиції, виконуючи функцію форпосту. Вони не лише працюють із дітьми, котрі скоїли злочини й не досягли віку кримінальної відповідальності, а й у випадку роботи з дитиною з девіантними проявами в поведінці забезпечують превенцію скоєнню злочинів. Перспектива розвитку цих закладів полягає як у запровадженні нових моделей діяльності (створенні денних/нічних центрів утримання дітей, розробці й упровадженні профільних корекційних програм тощо).

Школи й училища соціальної реабілітації, які діють у системі освіти, становлять окрему групу закладів не лише за своїм статусом, а й за особливостями організації їхньої діяльності через специфіку вихованців, які в них утримуються. За таких умов психологічна служба закладу соціальної реабілітації несе додаткове навантаження із забезпечення освітньо-виховного процесу загалом, діяльності педагогічного колективу, виконання управлінських функцій адміністрацією та, найголовніше, – забезпечення соціально-психологічного супроводу вихованців.

До працівників психологічної служби відносять практичного психолога та соціального педагога, функції яких є досить відмінними, однак у комплексі вони сприяють створенню сприятливого середовища для розвитку дитини. Ми виходимо з припущення, що перебування дитини в закладі соціальної реабілітації має бути не пасивним «відбуванням» терміну, визначеного вироком суду, а періодом активних динамічних позитивних змін в особистості дитини, її поведінці, котрі досягаються завдяки індивідуально обраним методам корекційно-психологічного впливу.

Попри існування численної армії працівників психологічної служби (їх число становить близько 16 тис. осіб), кількість схем або алгоритмів діяльності досить обмежена. Вивчаючи світові тенденції розвитку освіти, експерти відмічають перехід від використання кількісних показників до якісних, від системи функцій до системи послуг. Це стосується й моделей діяльності практичного психолога та соціального педагога в умовах закладу соціальної реабілітації. Майбутні моделі або стратегії діяльності спеціалістів психологічної служби повинні ґрунтуватися на вивченні ситуації, в якій перебувала дитина до скоєння злочину, причин і мотивів протиправної поведінки. На основі цього вивчення спеціалісти складають індивідуальний план дій, який охоплює конкретні завдання, очікувані результати й маркери досягнення змін (як позитивних, так і негативних). Головним критерієм ефективності виконання індивідуального плану є відсутність у подальшому рецидиву прояву в дитини асоціальної протиправної поведінки.

Процес ресоціалізації неповнолітніх правопорушників традиційно розглядають від моменту винесення судом вироку та направлення дитини на відбування покарання. Однак існує інший підхід, у контексті якого ресоціалізація починається з моменту затримання дитини поліцією. Саме із цих перших хвилин до роботи з дитиною долучаються профільні спеціалісти: психолог, офіцер служби апробації, вихователь та інші – і, залежно від потреб «клієнта», визначається система необхідних послуг. Міжнародні експерти в галузі прав дитини

виокремлюють ключові принципи ресоціалізації дітей, які опинилися в конфлікті (у контакті) із законом:

- якомога ранній початок ресоціалізації неповнолітнього правопорушника;
- супровід дитини вибудовується на основі індивідуального плану дій;
- соціальний супровід здійснюється за принципом «Що працює?» (серед інших основою для роботи вважаються принципи потреб і ризиків, професіоналізму, відповідальності, інтегративності);
- батьки чи опікуни мають залучатися до написання індивідуального плану дій та підготовки дитини до повернення в суспільство, а також забезпечення супроводу неповнолітнього в суспільстві;
- підготовка до самостійного суспільного життя дитини після відбування покарання або звільнення із закладів соціальної реабілітації повинна ґрунтуватися на формуванні соціальних навичок (соціальної компетентності) та професійних умінь і навичок;
- долучення волонтерів впливає на ефективність реінтеграційних процесів повернення дитини в суспільство. Більший вплив на процес реінтеграції порівняно з іншими здійснюють релігійні організації та організації, котрі об'єднують колишніх правопорушників;
- усі керівники-професіонали координують власну діяльність відповідно до концепції «поетапного плану дій» на основі зобов'язань щодо виконання основного індивідуального плану;
- розділи (заходи) індивідуального плану дій вважаються відповідними точками для спільної роботи;
- до того часу, коли неповнолітній правопорушник має звільнитися, ризики оточення повинні вивчатися та зменшуватися завдяки інтенсивним діям керівників супроводу (ідеться про криміногенні фактори та фактори небезпеки);
- батьки або опікуни мають бути основою ресоціалізації й соціального супроводу та проявляти повагу до виховних зрушень неповнолітнього (навіть незначних);

- соціальна мережа вибудовується конкретно під кожного неповнолітнього й повинна активно залучатися до ресоціалізації на ранніх етапах;
- необхідно використовувати навіть незначну можливість застосування програм примирення (медіації) між правопорушником і потерпілим;
- розробка, специфікація та адаптація програм ресоціалізації для злочинців з різним рівнем криміногенної зараженості та неповнолітніх, які скоїли сексуальні злочини;
- «супровід» завершується спільним оглядом ситуації всіма учасниками процесу ресоціалізації;
- процес персонального «руху» дитини постійно переглядається, аналізується та корегується залежно від обставин, що склалися. До індивідуального плану дій вносяться відповідні зміни.

Описані вище принципи були спільно розроблені українськими й нідерландськими експертами в галузі педагогіки, психології, юриспруденції, соціальної роботи та визначені як керівні в реалізації проекту з відпрацювання ефективної моделі ресоціалізації правопорушників, які готуються до звільнення з Прилуцької та Кременчуцької спеціальних виховних установ для неповнолітніх. Порівнюючи діяльність спеціальних виховних установ для неповнолітніх Державного департаменту України з питань виконання покарань і закладів соціальної реабілітації МОН України, ми відмічаємо збіг основних завдань і кінцевої мети педагогічного впливу – виправлення дитини. При цьому виправлення розглядається як процес позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого (правопорушника) та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки (ст. 6 КВК України).

Вивчення контингенту вихованців указаних закладів дає право стверджувати, що більшість із них мають вади у психофізичному розвитку, виховувалися в маргінальному середовищі й мають сформовані асоціальні моделі поведінки. Крім цього, за результатами проведеного дослідження серед непов-

політніх правопорушників у США, було встановлено кореляцію між початком формування, прояву асоціальної поведінки і стратегією корекційного психолого-педагогічного впливу. Так, дослідники відмічають, що в разі «раннього» прояву асоціальної поведінки необхідно впливати безпосередньо на особистість дитини (характер, установки, переконання, мотиви тощо). У випадку «пізнього» початку (коли асоціальна поведінка проявляється після 14 років) акцент має бути зроблено на оточенні дитини, а тому працювати необхідно не так із дитиною, як із дорослими та однолітками, котрі становили мікросоціальне оточення (з виступу Йохана Ван Шайка, ювенального психолога Королівства Нідерландів під час проведення другого професійного тренінгу для працівників системи ювенальної юстиції «Запровадження системи ювенальної юстиції в Україні: модельні суди та педагогічний аспект», 2008 рік, АР Крим). Таким чином, знання психологічних причин скоєння правопорушення виступає фундаментом вибудовування індивідуальної роботи з неповнолітнім правопорушником. Необхідно зазначити, що нині практично відсутній єдиний підхід до розробки стратегії роботи з дитиною в умовах закладу соціальної реабілітації. У рамках розпочатого експерименту ми пропонуємо розробити форму «Індивідуального плану дій» (ІПД), який виконуватиме такі завдання: по-перше, цей документ є змінним і постійно переглядається особами, відповідальними за супровід дитини; по-друге, у ньому передбачено постановку вимірюваних і конкретних цілей щодо кожної дитини зокрема; по-третє, за допомогою ІПД інформація про дитину поширюється серед зацікавлених структур і підрозділів. Фактично йдеться про уніфікацію діяльності суб'єктів ювенальної юстиції, яка дасть змогу відповідним спеціалістам спілкуватися в єдиній інформаційній площині, сприятиме обміну необхідною інформацією про особливості психіки й поведінки дитини, а також про істинні причини скоєння правопорушення.

За такого підходу працівники психологічної служби закладів соціальної реабілітації повинні взяти на себе функції потужного ретранслятора знань, умінь та навичок, інноваційних підходів у роботі з дітьми, які мають проблеми в поведінці, з метою формування в педагогів психологічної компетентності як ключового компонента професійної компетентності та головної передумови ефективності практичної діяльності. Виховний компонент є невід'ємним супутником навчального процесу, передачі знань під час уроків. Без такого симбіотичного поєднання двох складових педагогічного процесу кінцева мета перевиховання – виправлення дитини – видається нам недосяжною та ілюзорною.

Вячеслав Баранов,
*директор Фонтанської загальноосвітньої
школи соціальної реабілітації*

ВІД ЕКСПЕРИМЕНТУ ДО СТВОРЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ЗАКЛАДУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Перетворення дитячої бездоглядності на явище, до якого вже звикло суспільство і яке вже вважається постійним його атрибутом, викликає тривогу і стурбованість.

Розглядаючи процес відтворення бездоглядності та динаміку цього явища, можна прийти до невтішного висновку: через певний час, досягнувши повнолітнього віку, бездоглядні діти складуть десоціалізований прошарок населення, аморальний та асоціальний за своєю сутністю, не здатний до продуктивної діяльності у сфері суспільного виробництва, до створення нормальної сім'ї й виховання дітей. Ми недорахуємося певної кількості робочої сили в найближчому майбутньому, цей прошарок буде непередбачуваний у своїх діях, готовий у будь-який момент порушити суспільний порядок, створити загрозу як соціальним та державним структурам, так і окремим громадянам. Таким чином, дитяча бездоглядність – міна сповільненої дії під національною безпекою держави.

Неперервне відтворення дитячої бездоглядності може бути подолано шляхом усунення причин, які викликають руйнування інституту сім'ї й соціальне сирітство дітей, моральну деградацію значної частини населення, негативний емоційно-духовний стан суспільства.

Разом з тим потрібні термінові заходи для реабілітації тих дітей, які вже тривалий час перебувають на вулиці, поза сім'єю та навчальними установами. Ураховуючи ступінь їх соціальної й педагогічної занедбаності, послаблення стану здоров'я, викликане життям в антисанітарних умовах, в умовах постійного

стресу та боротьби за виживання, вважаємо, що ця реабілітація повинна мати комплексний характер і поєднувати соціальну, психологічну, педагогічну та медичну реабілітацію. Соціальна реабілітація цієї категорії дітей має здійснюватися в умовах соціально-реабілітаційних закладів освіти, оскільки саме освіта забезпечує розвиток дітей і є основною умовою соціального становлення їх у певний віковий період.

Отже, постає питання створення в системі освіти соціально-реабілітаційних закладів для дітей з девіантною поведінкою у її кримінально-асоціальних формах. Одночасно виникає потреба в розробці науково обґрунтованих методик соціально-реабілітаційного процесу в цих установах.

Нині існує єдиний тип освітніх соціально-реабілітаційних закладів – загальноосвітні школи (професійні училища) соціальної реабілітації, до яких направляються діти віком від 11 до 14 років, котрі скоїли злочин.

Тож постає запитання: невже для того, щоб дитина почала навчатися й повернулася до школи, вона повинна скоїти злочин і досягти відповідного віку й лише тоді, за ухвалою суду (за умови, що суд прийме таку ухвалу), вона сяде за парту?

Таке становище з освітою неповнолітніх правопорушників суперечить Конституції України, законодавству держави про освіту, відповідно до яких повна загальна середня освіта є обов'язковою (стаття 53 Конституції України [1], стаття 3 Закону України «Про загальну середню освіту» [2]).

У зв'язку з цим постає також питання ранньої профілактики дитячої бездоглядності і її наслідку – злочинності: невже треба чекати, поки дитина набуде стійкої протиправної і кримінальної поведінки, а не передавати її до освітньої установи, яка спеціалізується на профілактиці цієї поведінки?

Тривале перебування дітей на вулиці серед деградованих і кримінальних прошарків населення, поза впливом закладів освіти, порушення зв'язків дітей із сім'ями та батьками призводять до їх десоціалізації, формування в особистісній структурі негативних функціональних новоутворень, які детермінують соціально-дезадаптовану поведінку [3, с. 59].

Подолання десоціалізації дітей з девіантною поведінкою та викликаними нею наслідками можливе лише шляхом здійснення соціальної реабілітації. Із цією метою Міністерством освіти і науки України, Інститутом психології ім. Г.С. Костюка АПН України на базі Фонтанської загальноосвітньої школи соціальної реабілітації (Одеська область) було впроваджено науково-дослідницький експеримент «Психологічна, педагогічна, медична і соціальна реабілітація дітей з девіантною та делінквентною поведінкою», який згодом було поширено на Городоцьку (Львівська область), Єнакіївську (Донецька область), Миколаївську, Свердловську (Луганська область), Харківську загальноосвітні школи соціальної реабілітації.

При названих соціально-реабілітаційних установах були створені центри психолого-педагогічної корекції, куди приймаються діти за заявами батьків або осіб, які їх замінюють. Центр психолого-педагогічної корекції є соціально-реабілітаційною дитячою навчально-виховною структурою, в якій здійснюється комплексна реабілітація дітей з девіантною поведінкою. У центр психолого-педагогічної корекції, на відміну від загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації, приймаються діти з 8 років, що створює умови для ранньої профілактики бездоглядності і кримінальної поведінки.

Завданнями експерименту є:

- розробка виховних технологій підготовки кожного вихованця до життя в конкретних соціальних умовах, соціалізація дітей, а також подолання соціальної депривації;
- розробка методик психолого-педагогічного вивчення особистості вихованця і проектування її розвитку;
- розробка форм і методів подолання безграмотності учнів, а також подолання шкільної дезадаптації;
- розвиток творчих здібностей та обдарованості кожної дитини з урахуванням її природних нахилів;
- розробка системи трудового виховання і професійної орієнтації вихованців з урахуванням професійної спрямованості кожного з них;

- розробка системи медико-педагогічного впливу на дитину в соціально-реабілітаційному процесі.

Вирішення цих завдань у процесі науково-експериментальної роботи обумовлене органічним поєднанням у навчально-виховному процесі таких напрямів:

1. Упровадження у виховний процес інноваційних технологій «кей-стаді», що передбачає включення у виховний процес практичної частини, спрямованої на подальше життя кожного вихованця в конкретних умовах з урахуванням його минулого життєвого досвіду. Тобто вихованець має навчитися співпрацювати з людьми, державними та суспільними структурами, вміти цивілізовано регулювати різні конфлікти – психологічні, соціальні, міжнаціональні, політичні.

2. Навчальна діяльність дітей, особливістю якої є подолання значної навчальної занедбаності учнів, безграмотності, формування мотивації до навчання.

Нині учні закладів соціальної реабілітації навчаються за програмами й типовими навчальними планами для загальноосвітніх шкіл, що не дає змоги враховувати ступінь розвитку та навчальної бази як дітей цієї категорії загалом, так і кожного учня зокрема, особливо на початковому етапі навчання в загальноосвітній школі соціальної реабілітації. Дітям, багато з яких не мають жодних знань, після кількох років перерви в навчанні в загальноосвітній школі (а деякі навіть і не починали її відвідувати) психологічно важко засвоїти шкільну програму. Робота над виконанням уніфікованої програми призводить лише до психологічного дискомфорту, нервової напруженості учня, стресу, посилення шкільної дезадаптації, негативних емоцій, які проявляються в різних формах.

З огляду на ці фактори, під час експериментальної роботи було створено експериментальний навчальний план і програми з низки навчальних предметів, які враховують ступінь розвитку, рівень загальноосвітніх знань і стан здоров'я кожного вихованця й мають за кінцеву мету оволодіння дитиною знаннями, передбаченими державними стандартами освіти, або максимальне наближення до них у найкоротші терміни.

Для дітей, які зовсім не вміють читати й писати, створено клас педагогічної підтримки та навчальної корекції знань, де вони навчаються за індивідуальними планами і програмами.

Нині триває робота з апробації цих планів і програм.

3. Трудове виховання, творча праця вихованців.

У подоланні безграмотності і здійсненні навчальної корекції знань важливу роль відіграє розвиток психічних функцій вихованців. Значною мірою це відбувається в межах навчання, але істотний вплив на психічний розвиток учнів, стан їхнього психічного здоров'я здійснює творча праця, яка, окрім навчальної функції, відіграє велику виховну роль, розвиває в учнів посидючість, увагу, уяву тощо.

Із цією метою в експериментальному плані виділені години творчої праці, коли діти реалізують себе в декоративному мистецтві, фітодизайні, виготовленні виробів з дерева, моделюванні, конструюванні тощо.

4. Лікування вихованців на базі школи, що передбачає впровадження санаторних форм утримання вихованців.

Десоціалізація дітей, які опинилися поза сім'єю й закладами освіти, негативно вплинула на стан їхнього здоров'я, особливо нервового. Ці діти страждають на різні форми нервових захворювань (неврози, неврастенію, енурез, фобії, порушення сну тощо). Украй негативно впливає на стан нервової системи цих дітей їхня адекватна поведінка: практично всі вони палили, 80% вживали алкоголь, 60% вдихали клей, 52% вживали різні наркотичні речовини. Опитування учнів центру психолого-педагогічної корекції при Фонтанській загальноосвітній школі соціальної реабілітації показало, що 50% з них почали палити в 7–8 років, 30% – у 9–10 років, 20% – в 11–12 років; вживати алкоголь 20% почали в 7–8 років, 20% – у 9–10 років, 20% – у 10–12 років, 40% – у 12–15 років.

Окрім нервових захворювань, деякі вихованці мають позитивну реакцію Манту, тобто для них існує загроза захворювання на туберкульоз. Дехто має захворювання серцево-судинної системи, ЛОР-патологію, патології кістково-м'язової та ендокринної систем, захворювання шкіри.

Тому поряд з навчанням та вихованням ці діти потребують лікування й оздоровлення, що є невід'ємною складовою всього реабілітаційного процесу.

5. Соціальний супровід вихованців, а також випускників закладу.

Одним з напрямів цієї роботи є соціальний супровід кожної конкретної сім'ї вихованця з метою допомогти в розв'язанні тих проблем, які спровокували протиправну поведінку дитини.

Багато батьків не роблять відповідних висновків щодо проблем, які виникли в їхньої дитини, і залишаються байдужими до виховання дітей. Тому паралельно з роботою з дитиною ведеться психолого-педагогічна й корекційна робота з батьками у формі психологічного навчання їх та консультативної допомоги.

Під час перебування дитини в центрі здійснюється соціально-педагогічне спостереження за сім'єю вихованця та динамікою її розвитку щодо вміння виховувати дитину і співпраці з нею.

Результати експериментальної роботи дають змогу дійти висновку, що соціальна реабілітація дітей з девіантною поведінкою потребує інноваційного підходу і творчої, інноваційної культури педагогічного мислення.

Література

1. Конституція України.
2. Закон України «Про загальну середню освіту».
3. *Максимова Н.Ю.* Психологічні аспекти підготовки фахівців для роботи з девіантними підлітками // Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика. – К. : Міленіум, 2002. – С. 57–61.

**ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО
ПСИХОЛОГА З ДІТЬМИ З ДЕВІАНТНОЮ
(ДЕЛІНКВЕНТНОЮ) ПОВЕДІНКОЮ
В УМОВАХ ЗАКЛАДУ СОЦІАЛЬНОЇ
РЕАБІЛІТАЦІЇ**

Наталя Суворова,
*практичний психолог,
Якушинецьке професійне училище
соціальної реабілітації*

«ЗЛОЧИН, КАРА І СПОКУТА» (РОБОТА ПСИХОЛОГА З ДІАГНОСТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ АГРЕСИВНИХ ПРОЯВІВ УЧНІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИПРАВНОМУ ЗАКЛАДІ ЗАКРИТОГО ТИПУ)

Постановка проблеми. Економічні та соціальні протиріччя, які зачепили всі сфери діяльності держави й торкнулися всіх верств населення, позначилися передусім на найменш захищеній категорії – дітях. В Україні нині зростає кількість безпритульних дітей, «дітей вулиці», дітей, вилучених спеціальними службами. Багато з них скоюють злочини. Серед основних причин цього, крім традиційних (соціальної поведінки батьків, поширення алкоголізму й наркоманії), з'явилися нові, характерні для періоду активних реформ у суспільстві, а саме: процеси урбанізації та міграція населення, інфляція, економічна нестабільність, зростання злочинності, бідність. Діти, з якими ми працюємо, стикалися з різноманітними труднощами і проблемами, однією з яких є вади здоров'я дітей, у тому числі й психічного.

Зростання агресивності підлітків належить до найактуальніших проблем сьогодення. Це пов'язано передусім із загальною соціальною напруженістю, психологічною неврівноваженістю всього суспільства, зростаючою кризою соціальної системи...

Проблема агресивності має свої позитивні та негативні тенденції. Наприклад, вона може виявлятися як в ініціатив-

ності й активності, так і у ворожості, неслухняності й опорі. Агресивність здатна розвинути ініціативність або ж зробити дитину настирливою, недовірливою та лякливою. Тож головним практичним завданням є розвиток позитивних сторін агресивності й запобігання негативним, для чого слід дати визначення агресії та дослідити основні детермінанти її виявів.

«*Агресія* – індивідуальна або колективна поведінка чи дія, спрямована на спричинення фізичної чи психічної шкоди або навіть на знищення іншої людини чи групи» (Словарь практического психолога. – М., 1998. – С. 9).

Агресивна поведінка дитини виявляється вже в ранньому віці, випробовуючи батьківське терпіння і створюючи напруженість у стосунках з однолітками.

Найгостріше проблема агресивної поведінки постає в підлітковому віці, коли відбувається перехід до нового щабля розвитку особистості; серед підлітків посилюються негативізм, демонстративна стосовно дорослих поведінка, частішають випадки виявів жорстокості й агресивності. Агресивність супроводжують неадекватна самооцінка (занижена або завищена), неадекватний рівень домагань, що не відповідає можливостям підлітка; підвищена емоційна напруженість і тривожність; різний ступінь неадекватності уявлень підлітків про своє місце в сім'ї, про ставлення до них однолітків; низький рівень сформованості комунікативних навичок тощо.

Становлення агресивної поведінки – складний і багатогранний процес, у якому діє низка чинників. Значною мірою вона визначається впливом сім'ї. Характер стосунків між батьками, між батьками й дітьми, дисгармонія в сім'ї є чинниками, що визначають агресивну поведінку дітей.

Особистісні характеристики також відіграють важливу роль у формуванні агресивної поведінки. До них ми відносимо підвищений рівень психопатизації, нестійкість емоційного стану, що виявляється в посиленій збудженості, подразливості, а також депресивності, яка призводить до підвищення рівня тривожності, скутості, невпевненості в собі.

Тривожність визначають як відчуття неконкретної, невизначеної загрози, нечітке почуття небезпеки. Очікування небезпеки, що насувається, співвідноситься з почуттям невідомого: людина не усвідомлює, звідки вона може загрозовувати. На відміну від емоції страху, тривожність не має конкретного джерела.

Такі слабо виражені прояви тривоги, як почуття переживання, невпевненість у правильності своєї поведінки, є невід'ємною частиною емоційного життя будь-якої людини.

На відміну від тривоги як стану, тривожність як риса особистості притаманна далеко не кожному. Тривожна людина постійно невпевнена в собі і своїх рішеннях, повсякчас очікує на неприємності, емоційно нестійка, недовірлива.

Прояви тривожності в дітей, зокрема в підлітків, можуть бути соматичними й поведінковими. Соматичні прояви стосуються змін у внутрішніх органах, системах організму дитини: прискорене серцебиття, нерівне дихання, тремтіння кінцівок, скутість рухів, можуть виникати розлади шлунка, підвищуватися тиск тощо.

На поведінковому рівні прояви підвищеної тривожності ще різноманітніші й непередбачуваніші. Вони можуть коливатися від повної апатії та безініціативності до демонстративної жорстокості.

Тривожні діти переконані: щоб нічого не боятися, потрібно зробити так, щоб боялися їх. Саме тому тривожність є одним з основних джерел підліткової агресивності. Як правило, при цьому в підлітка простежується занижена самооцінка. Підлітки, в яких агресивність розвинулася як засіб подолання тривоги, потребують особливої уваги. Маскуючи свою тривогу, ховаючи її від дорослих та однолітків і навіть від себе, вони самі не знають, що їм потрібно, не можуть звернутися по допомогу, провокують негативне ставлення до себе тих, хто їх оточує. Це ускладнює і без того тяжкий внутрішній стан дитини в період підліткової кризи, підкріплюючи впевненість у тому, що шляхи до «нормального» життя для неї закриті.

Нами проводилась діагностична робота з дітьми, які певний час (до 3 років) перебувають у професійному училищі соціальної реабілітації. Це хлопці віком від 14 до 18 років, котрі скоїли різні злочини, що часто супроводжувались актами агресії, жорстокості й насильства.

Педагоги часто звертаються до психолога з проханням допомогти «важкому» підліткові, отримати пораду щодо конструктивного спілкування з ним. Щоб надати їм певну підтримку, ми вирішили провести дослідження та підготувати рекомендації.

Метою дослідження ми обрали виявлення специфічних для підлітків чинників, що призводять до відхилень у розвитку особистості. На наш погляд, найпоширеніший з них – це агресивність, пов'язана з тривожністю.

Завданням дослідження є вивчення особливостей психічного стану учнів професійного училища соціальної реабілітації до та після корекційно-відновлювальної роботи.

Об'єктом дослідження були опитані учні 9–11 класів (загалом 75 осіб), віком 14–17,5 років.

Кожен девіантний підліток має свій набір відхилень у поведінці: прогулювання уроків, фізичне насильство над однолітками, грубість у спілкуванні з оточуючими, ворожість до людей, нехтування обов'язками, агресивну протидію педагогічним вимогам, недовіру до дорослих, неадекватну самооцінку та рівень домагань. Важливо дослідити генезу цих відхилень, лише тоді можна вирішувати питання профілактики, консультивання та корекції.

Методи дослідження. У своїх дослідженнях ми використовували методiku Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів», бесіди, спостереження.

Почали дослідження з бесід та спостережень, прагнучи підтвердити своє припущення, що девіантні підлітки агресивні та їхній агресивний стан часто пов'язаний з тривожним станом. Нам було цікаво знати, які діти направляються до спеціального навчального закладу? Чи змінюються вони під впливом корекційно-відновлювальної роботи?

Хлопці тривожні, скуті, невпевнені в собі, часто неохоче розповідають про свою сім'ю чи малюють її. На запитання, чому вони направлені до цього закладу, відповідають, що зв'язалися з поганими компаніями, свою провину та відповідальність перекладають на інших («Такі “хороші” друзі», «Друг мене підвів», «Якби не погана компанія...»).

Практично всі діти мають занижену самооцінку і глибоке почуття провини, демонструють відданість батькам навіть тоді, коли їх у сім'ї принижували, били, виганяли з дому, не давали їсти.

Таким чином, діти намагаються зберегти цілісність, компенсувати деструктивні думки чи фантазії.

Момент адаптації дитини до вимог училища переживається особливо болісно, внаслідок чого світ сприймається як ворожий, загрозливий. У цей час підлітки особливо тривожні.

Спостерігається порушення в мотиваційній сфері, що виявляється в «симптомах відчуження бажань», діти мають так звані «близькі» плани, рідко говорять про своє майбутнє, про професії, якими хочуть оволодіти, про перспективи навчання, про те, якою людиною вони хочуть бути, не можуть реалізувати свій інтелект.

Порушення в емоційній сфері, відсутність прив'язаності призводять до підвищеної агресивності. Діти відчувають задоволення або абсолютну байдужість щодо зламанних ними речей, до страждань, завданих ними іншим людям. Вони псують одяг, меблі, жорстокі з тваринами та іншими дітьми, неслухняні і байдужі до дорослих.

Під час бесід та спостережень ми отримали таку інформацію. 78% підлітків походять переважно з неблагополучних сімей. Там панує атмосфера байдужості батьків до дітей та один до одного. Майже всіх дітей били, принижували та застосовували до них інші форми покарання. Нині вже не виникає сумнівів, що між суворістю покарання та рівнем агресії існує позитивна залежність, яка проявляється й у випадках, коли покарання є реакцією батьків на агресивну поведінку дитини, тобто використовується як виховний засіб, спрямований

на зниження агресивності та формування неагресивної поведінки дитини. У результаті дослідження було з'ясовано, що діти, які зазнавали з боку батьків суворого покарання, виявляли в поведінці більшу агресію й характеризувалися однолітками, як агресивні. Відзначаються напружені стосунки з батьками. Учні говорять: «Батько часто мене бив», «Батько п'є, б'ється», «Батько рідко буває вдома», «Батько не цікавиться мною», «Батько мене не любить». З розповідей дітей ми довідалися, що дуже напружені стосунки складаються й між самими батьками. Учні вказують на те, що батьки постійно сваряться, ображають одне одного в їхній присутності, мало часу проводять у сімейному колі. Кожний з батьків живе власним життям, не цікавиться сімейними справами. 49% підлітків, які перебувають у нашому закладі, мають лише одного з батьків – матір або батька, 25% – позбавлені батьківського піклування, 17% – сироти.

Дослідження переконливо засвідчує залежність між негативними взаємовідносинами в системі «батьки – дитина», емоційною депривацією в сім'ї та дитячою агресією. З'ясовано, що коли в дитини склалися негативні стосунки з одним або обома батьками, а тенденція розвитку позитивності самооцінки та Я-концепції не знаходить підтримки та опіки, то ймовірність делінквентної поведінки суттєво зростає, погіршуються стосунки з однолітками, виявляється агресивність до власних батьків.

Під час дослідження стану тривожності та агресивності підлітків нами була використана методика Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів» (див. додаток 1). Опитувальник охоплює 40 тверджень, які описують різні психічні стани. Нас цікавили тривожний та агресивний.

В інструкції пропонувалось оцінити:

- притаманний респонденту стан – 2 бали;
- якщо притаманний, але рідко – 1 бал;
- якщо зовсім не притаманний – 0 балів.

Аналіз результатів. Після опитування було послідовно проведено дослідження та отримано такі результати:

- дуже хвилюються через можливі неприємності 38,2% опитаних учнів, не дуже – 53,1%, зовсім не хвилюються – 8,7%;
- 31% учнів відмічають, що дуже нелегко чекати чогось, не дуже важко – 60,1%, зовсім не важко – 8,9%;
- 25,8% респондентів зізнаються, що сплять дуже неспокійно, у 61,4% сон буває неспокійним, спокійно сплять 12,8% учнів;
- не довіряють нікому – 24,2%, частково довіряють – 65%, довірливі – 10,8%;
- легко впадають у зневіру – 24,1%, іноді – 66,1%, ніколи – 9,8%;
- лякають труднощі – 23,9% опитаних, інколи – 64,8%, зовсім не лякають – 11,3%;
- дуже люблять копирсатися у своїх вадах – 23,5%, не дуже – 64,5%, зовсім не копирсаються – 12%;
- на твердження «не почуваюся впевненим» 13,1% учнів відповіли, що цей стан їм притаманний, 71,2% – рідко притаманний, 15,7% – зовсім не притаманний;
- зізнаються, що часто через дрібниці червоніють, – 10%, рідко – 51,3%, зовсім не червоніють – 38,5%;
- вважають, що їх легко переконати, – 8,2%, частково – 41,1%, важко – 50,7%.
- вважають, що їх легко розізлити, – 51,4%, не завжди легко – 47,3%, ніколи – 1,3%;
- зізнаються, що дуже мстиві, – 49,4%, рідко – 49,3%, зовсім не мстиві – 1,3%;
- повідомляють, що коли розгніваються, то погано себе стримують, – 48,3%, рідко – 50,4%, ніколи – 1,3%;
- залишають за собою останнє слово – 40,8%, рідко – 50%, ніколи – 9,2%;
- не задовольняються малим, хочуть більшого – 31,8%, інколи – 60%, ніколи – 8,2%;
- хочуть бути авторитетом для оточення – 30,2%, рідко – 59,8%, ніколи – 10%;
- нерідко в розмові перебивають співрозмовника – 21,2%, рідко – 69,8%, ніколи – 9%;

- воліють краще керувати, ніж підкорятися, – 13,7%, інколи – 69,7%, ніколи – 16,6%;
- вважають, що в них різка, грубувата жестикуляція, – 12,5%, частково – 70,7%, зовсім не вважають – 16,4%;
- полюбляють робити зауваження іншим – 10,9%, інколи – 72,7%, ніколи не роблять зауваження – 16,4%.

Підводячи підсумки роботи, ми дійшли висновку, що рівень тривожності та агресивності в учнів нашого навчального закладу справді досить високий, часто тривожність є одним з основних джерел підліткової агресивності.

Наводимо дані дослідження рівня тривожності та агресивності учнів до та після корекційної роботи: тренінгу модифікації поведінки, індивідуальних корекційних занять та бесід (див. додаток 3).

Показники рівня тривожності

Показники рівня агресивності

Рівень тривожності	До корекційної роботи	Після корекційної роботи	Рівень агресивності	До корекційної роботи	Після корекційної роботи
Високий	22,5%	15,5%	Високий	31,0%	25,0%
Середній	65,0%	60,0%	Середній	59,9%	57,2%
Низький	12,5%	24,5%	Низький	9,1%	17,8%

Висновки. У результаті проведеної корекційно-розвивальної роботи стан тривоги та агресії в підлітків зменшився. Планується продовження дослідження цієї проблеми, проведення просвітницької, консультативної та корекційної роботи, перевірка дієвості наданих рекомендацій (див. додаток 4, 5, 6) та проведення контрольних досліджень.

Сподіваємося, що наша робота буде цікавою всім, хто стикається з делінквентними та девіантними підлітками, хто не байдужий до дитячих проблем, і стане гідним внеском до скарбниці прогресивних форм організації навчально-виховного процесу.

САМООЦІНКА ПСИХІЧНИХ СТАНІВ (за Г. Айзенком)

Пропонуємо вам опис різних психічних станів. Якщо стан вам притаманний, за відповідь ставте 2 бали; якщо притаманний, але рідко, – 1 бал; якщо зовсім не притаманний – 0. Свої відповіді внесіть у бланк додатку 2.

1. Не почуваюся впевненим.
2. Часто через дрібниці червонію.
3. Мій сон неспокійний.
4. Легко впадаю у зневіру.
5. Хвилююся з приводу можливих неприємностей.
6. Мене лякають труднощі.
7. Люблю копирсатися у своїх вадах.
8. Мене легко переконати.
9. Я недовірливий.
10. Мені нелегко чекати чогось.
11. Нерідко мені здаються безвихідними ситуації, з яких можна знайти вихід.
12. Неприємності мене дуже засмучують.
13. У разі великих неприємностей я схильний безпідставно звинувачувати себе.
14. Нещастя й невдачі нічого мене не вчать.
15. Я часто відмовляюся від боротьби, вважаючи її марною.
16. Я нерідко почуваюся беззахисним.
17. Іноді в мене буває стан розпачу.
18. Часто розгублююся перед труднощами.
19. У важкі хвилини життя іноді поводжуся по-дитячому, хочу, щоб мене пожаліли.
20. Вважаю вади свого характеру невинними.
21. Залишаю за собою останнє слово.
22. Нерідко в розмові перебиваю співрозмовника.
23. Мене легко розізлити.

24. Люблю робити зауваження іншим.
25. Хочу бути авторитетом для оточення.
26. Не задовольняюся малим, хочу більшого.
27. Коли розгніваюся, погано себе стримую.
28. Волю краще керувати, ніж підкорятися.
29. У мене різка, грубувата жестикуляція.
30. Я мстивий.
31. Мені важко змінювати звички.
32. Нелегко переключаю увагу.
33. Дуже обережно ставлюся до всього нового.
34. Мене важко переконати.
35. Нерідко в мене не виходять з голови думки, яких варто було б позбутися.
36. Нелегко зближуюся з людьми.
37. Мене дратують навіть незначні порушення плану.
38. Нерідко я виявляю впертість.
39. Неохоче йду на ризик.
40. Погано переживаю відхилення від прийнятого мною режиму дня.

Бланк відповідей

Номер твердження	Притаманний стан	Рідко притаманний	Не притаманний
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			
11			
12			
13			
14			
15			
16			
17			
18			
19			
20			
21			
22			
23			
24			
25			
26			
27			

Продовження додатка 2

Номер твердження	Притаманний стан	Рідко притаманний	Не притаманний
28			
29			
30			
31			
32			
33			
34			
35			
36			
37			
38			
39			
40			

ПРОГРАМА ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ ДОПОМОГИ ПІДЛІТКАМ, ЩО МАЮТЬ ПІДВИЩЕНУ АГРЕСИВНІСТЬ І ТРИВОЖНІСТЬ

Мета програми: допомогти підліткам упоратися з переживаннями, які заважають їхньому нормальному емоційному почуттю та спілкуванню з ровесниками.

Блок I. «Зняття ворожості й агресивності»

Завдання:

1. Корекція поведінки за допомогою рольових ігор.
2. Формування адекватних форм поведінки.
3. Усвідомлення своєї поведінки.
4. Моральне виховання.
5. Робота над виразністю рухів.
6. Регулювання поведінки в колективі.
7. Навчання прийомам ауторелаксації.

Заняття 1

Вправа 1. «Спілкування з агресивним співрозмовником».

Учасники групи діляться на пари. Один партнер виконує роль обвинувача. Він висуває претензії своєму співрозмовникові. Наприклад: «Ти завжди запізнюєшся на зустрічі. Хоча б на кілька хвилин мусиш запізнитися». Завдання співрозмовника – відповісти, використовуючи один з видів активного слухання (емпатійне чи з'ясувальне), і з'ясувати, чим викликана агресивна позиція іншої людини. Забороняється пояснювати, виправдовуватися та звинувачувати.

Під час обговорення звертається увага на невербальні компоненти спілкування партнерів. Обговорюються труднощі, які виникли при виконанні вправи.

Вправа 2. Психотехніка «Я не люблю...».

Учасники групи беруться за руки парами й говорять по черзі один одному про те, чого вони не люблять. Наприклад: «Я не люблю, коли мене обманюють, кричать на мене, а особливо – коли карають фізично. Я не люблю, коли ображають малих дітей або дівчат, коли знущаються з тварин...».

Вправа 3. «Заборона казати “ні”».

Один з учасників ставить іншому запитання, на яке не можна дати ствердної відповіді, або дає завдання, яке не можна виконати. Інший повинен висловити свою незгоду таким чином, щоб не застосовувати «ні» чи «не» (наприклад: «Чи не міг би ти покласти ноги на стіл?» – «Боюся, що це шокує присутніх»).

Ця вправа може виконуватися по колу або в парах. Можна пропонувати кілька варіантів відмови.

Вправа 4. «Грабіжник».

Інструкція тренера: «Уявіть собі, що на вас нападає грабіжник, але єдина ваша зброя – це слово. Що ви можете одразу відповісти йому? Адже в такій ситуації, мабуть, і не кожне слово допоможе. Вирішення цієї ситуації потребує неординарного підходу. Грабіжник, як правило, користується несподіванкою. Можливо, цим найкраще й відповісти. Та чим його здивувати? Тут допоможуть лише фантазія та винахідливість. Отже, ділимося на пари й розігруємо таку ситуацію: один у парі – грабіжник, а інший – жертва. У вас часу – кілька секунд».

Обговорюються та демонструються результати.

Вправа 5. Рольове програвання ситуації «Привіт, приятелю!».

Учасники сідають у коло, їм слід по черзі привітатися з кожним учасником гри, обов'язково підкреслюючи при цьому індивідуальність партнера, називаючи властиві йому риси характеру.

Слід звернути особливу увагу на те, які слова добирає учасник, щоб привітати іншу дитину, які жести при цьому використовує. Тренер разом з учасниками групи розбирає типові помилки, заохочує продуктивні елементи й сам демонструє найконструктивніші способи входження в контакт – привітання. Після цього дві-три пари учнів виконують моделі бажаного привітання.

Вправа 6. «Леви» (ауторелаксація та саморегуляція).

Керівник говорить: «Уявіть собі, що всі ми – леви, велика лев'яча сім'я. Влаштуймо змагання, хто голосніше загарчить. За моєю командою – починаймо». Потім керівник запитує: «А хто може гарчати ще гучніше? Добре гарчіть, леви!» Діти намагаються гарчати якомога голосніше. А психолог підказує дітям, що коли вони зляться, то можуть уявити собі, що вони – леви, і голосно загарчати на свого кривдника.

«Однак лев – цар звірів, сильна і благородна тварина. Він прекрасний і гордий, вільний і неметушливий. Він уміє себе стримувати... Ми всі – сильні духом, сповнені гідності леви (усі зображують величну поставу лева), могутні, упевнені в собі, спокійні й мудрі».

Заняття 2

Вправа 1. «Конфлікт у транспорті».

У класі ставлять поряд два крісла, що слугують імітацією парних сидінь в автобусі, а одне крісло ставлять попереду. Двоє учасників виходять за двері й отримують інструкцію: «Вам необхідно поговорити. Зараз ви зайдете в автобус. Постарайтеся сісти разом». Третій учасник сідає на одне зі спарених місць, отримавши від ведучого інструкцію: «Ти звільниш це місце, коли відчуєш, що тобі хочеться це зробити. Орієнтуйся на власний внутрішній стан». Решта учасників мають спостерігати за подіями і зробити аналіз того, що відбулося.

Спочатку аналіз роблять учасники гри, а потім – глядачі. Запитання для аналізу:

- Чому виникла необхідність поступитися місцем?
- Опиши свої почуття.
- Чий спосіб вирішення завдання був удалишим?
- Що саме було причиною успіху?

Вправа 2. «Аркуш за спиною».

На спину ведучому, яким стає хтось із учасників групи, чіпляють чистий аркуш паперу. На ньому учасники групи, порадившись, записують слово, яке може означати предмет живої чи неживої природи, казкового чи літературного героя, історичну особу тощо. Завдання ведучого – вгадати написане слово за пантомімою обраного ним члена групи. Можливий груповий показ заданого слова.

Вправа 3. «Подарунок – жестом».

Учасники групи по колу роблять один одному подарунки на невербальному рівні – жестами показують, що саме хочуть подарувати. Після закінчення вправи проводиться обговорення – уточнення, що саме подаровано.

Вправа 4. «Боксерська груша».

Керівник групи готує для учасників «боксерський інвентар», який виконуватиме функцію боксерської груші: подушки, які скачують у вигляді груші, тощо. Усім учасникам тренінгової групи надається можливість від душі побоксувати «грушу», але не більше 10 хвилин.

Після виконання вправи тренер повідомляє, що зараз буде використаний один із прийомів, який дає змогу «випустити пару», виплеснути негативну агресивну енергію. Якщо уявити собі, що перед вами не груша, а кривдник, то можна безболісно йому помститися.

Вправа 5. Релаксаційний комплекс «Конфлікт».

Інструкція тренера: «Сядьте зручно. Уявіть собі вигаптувану важку театральну завісу, яка повільно підіймається. Починається п'єса з вашого життя. На сцені ви бачите

знайомих людей у конфліктній ситуації. Ви дивитеся цю п'єсу з глядацького залу, а серед людей на сцені впізнаєте себе. Ви чуєте голоси... Про що там говорять люди? Ви розглядаєте їхній одяг. Він вам не подобається, ви вирішуєте переодягти всіх у костюми іншої епохи. Це – п'єса вашого життя, ви – її режисер, її головний герой. Ви переносите цю сцену на екран телевізора. Спробуйте уявити її в чорно-білому зображенні... Тепер – у кольоровому зображенні. Спробуйте вимкнути звук. Тепер учасники вашої п'єси жестикулюють. Через деякий час ви увімкнете звук, щоб почути слова головного героя – себе. Ви вмикаєте звук і чуєте ці слова. Про що ви говорите?

Уявіть екран у вигляді шахової дошки. На ній розміщені об'ємні фігурки. Ви бачите на цій шаховій дошці учасників конфлікту та себе. Де ваше місце на цій дошці? Уявіть, як ви переставляєте фігурки з однієї клітинки на іншу й вишиковуєте їх в один ряд.

Зараз ви прибираєте фігурки з дошки і кладете в коробку. Закриваєте її, накидаєте на неї гачок і обережно ставите на місце. Ваше поле внутрішнього зору починає затягуватися важкою театральною завісою. Ви пригадуєте, що все відбувалося тимчасово на телевізійному екрані, і повертаєте вимикач. Екран гасне. Деякий час на ньому залишається світла крапка, потім зникає й вона».

Блок II. «Корекція тривожності»

Завдання:

1. Зниження емоційного напруження.
2. Зменшення тривожності.
3. Допомога у владнанні своїх негативних переживань, які заважають нормальному самопочуттю.
4. Зняття страхів.
5. Виховання впевненості в собі.

Заняття 1

Вправа 1. «Танець з аркушем».

Кожна пара має чистий аркуш паперу. Учасники стають один до одного обличчям, їхнє завдання – танцювати в парі під музику, при цьому торкатися чолом до чола й у місці дотику утримувати аркуш паперу, не допомагаючи собі руками. Руки мають бути закладені за спину (як у ковзанярів). Залишатися на місці парам не можна. Вони мають рухатися по приміщенню, присідати і вставати. Розмовляти в жодному разі не дозволяється. Пара, яка не втримає аркуш, вибуває з гри (або «заморожується» – застигає на місці в той момент, коли аркуш упав на підлогу). Після закінчення гри визначають переможців.

Вправа 2. «Ризик».

Необхідний компонент ризику – нічого не боятися, проблема в тому, як виховати в собі це почуття. Страхі оточують нас зусібіч. Найпоширеніші види страху – страх хвороби, розчарування, критики, смерті тощо. Симптомами побоювань можуть бути сором, язливість, комплекс неповноцінності, слабкий характер, екстравагантність, бездіяльність, в'ялість, нестриманість, ревності, байдужість, самолюбство, нерішучість, сумнів, заздрість, неспокій, невпевненість у собі та інше. Як побороти в собі страхи й навчитися виправданого ризику? Що в собі, ви вважаєте, необхідно побороти? Відобразіть усе це у вашому щоденнику, бажано в гумористичному жанрі.

Вправа 3. Бесіда «Наші страхи».

Психолог запитує підлітків, які емоції, зображені на плакаті, найнеприємніші. Якщо діти, перераховуючи негативні емоції, не назвали страх, психолог нагадує їм про нього. Коротко обговорюють особливості мімічної експресії даного емоційного стану, зображеного на обличчі. Які фізіологічні відчуття властиві цьому стану? (Серцебиття, «мурашки по тілу», стає частим пульс тощо.) Разом із психологом згадують фразеологізми, пов'язані з почуттям страху: «серце (душа) у п'яти пішло», «коліна трясуться», «гусяча шкіра» тощо).

Вправа 4. «Три бажання».

Тренер пропонує дітям подумати й записати відповіді на запитання, які три бажання загадав би кожний з них, якби йому пощастило впіймати золоту рибку. (Спочатку діти фіксують свої бажання в щоденнику, а потім по черзі розповідають про них.)

Вправа 5. «Дерево» (саморегуляція).

Учасники стають у коло на певній відстані один від одного. Кожний учасник сильно натискає п'ятами на підлогу, руки стискає в кулаки, міцно зціпивши зуби. Ведучий говорить, звертаючись до кожного: «Ти – могутнє міцне дерево, у тебе сильне коріння, і жодних вітрів ти не боїшся. У складних життєвих ситуаціях, коли на душі тяжко й хочеться плакати, – стань сильним і могутнім “деревом”, скажи собі, що ти сильний, у тебе все вийде, і все буде добре. Це – поза впевненої людини».

Заняття 2

Вправа 1. Рухлива гра «Будь ласка...».

Відомо кілька варіантів цієї гри. Суть її полягає в тому, що ведучий подає команду, виконувати яку потрібно тільки за умови, якщо вона супроводжується певним звертанням, наприклад: «Група, ...», «Клас, ...» тощо. Але для нашого заняття ми вибрали слово «будь ласка». Якщо це слово не пролунало, а дехто з дітей виконав команду, то вони вибувають із гри. Команди можуть бути різними, наприклад: «праворуч», «ліворуч» тощо. Гра розвиває увагу й допомагає зняти емоційне напруження.

Вправа 2. Малювання на тему «Мій страх».

Психолог просить дітей подумати, чого вони найбільше бояться, і намалювати свій страх. Це може бути абстрактний малюнок або зображення конкретного об'єкта страху, тривоги підлітка.

Коли виконання малюнків закінчено, учасники по черзі коротко пояснюють, чого вони бояться й що вони зобразили.

Після цього тренер пропонує розірвати аркуш із малюнком на дрібні шматочки й повідомляє, що тепер кожний із них переміг свій страх і їхньої тривоги більше не існує.

Вправа 3. «Я – чарівник».

Після того як учасники швидко і схематично зобразили свій настрій, їм пропонується знову заплющити очі й уявити себе в казковій країні. У ній здійснюються всі мрії та бажання, особливо, якщо ти – всемогутній чарівник.

Уявивши себе в ролі чарівника, який може зробити все, що побажає, діти повинні подумати: що зробив би кожен з них, якби він мав таку могутню силу? Свої відповіді учасники спочатку занотовують у щоденники, не вимовляючи вголос жодних варіантів відповідей, а потім по черзі їх називають.

ТЕХНОЛОГІЇ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ АГРЕСИВНИХ ПРОЯВІВ ПІДЛІТКІВ (поради педагогам)

Для запобігання агресивним поведінковим реакціям різного походження існує досить широкий спектр різних можливостей. У деяких випадках для ефективного «гасіння» підліткової агресії потрібне термінове втручання. Стратегія екстреного втручання націлена на зменшення агресивної поведінки в напружених ситуаціях або запобігання їй. У цих випадках психологи, педагоги або батьки повинні мати адекватні установки щодо прояву агресії дітьми. Фахівці повинні володіти навичками роботи з агресивною поведінкою, а також навичками навчання батьків відповідним умінням та установкам. Для оптимізації конструктивного впливу на агресивні реакції підлітків розроблено спеціальні рекомендації для дорослих, а саме – правила екстреного втручання, які дають змогу в конфліктній ситуації з агресивними дітьми й підлітками забезпечувати позитивне розв'язання конфліктів і встановлювати партнерські стосунки.

Правило 1. Ігнорувати незначну агресію.

У тих випадках, коли агресія підлітків незначна та з'ясована, доцільно використовувати такі позитивні стратегії:

- просте ігнорування реакцій підлітка;
- вираження розуміння почуттів дитини: «Я розумію, що тобі кривдно»;
- переключення уваги на щось інше або пропозиція якого-небудь завдання;
- позитивне позначення поведінки: «Ти злишся через те, що ти втомився?».

Правило 2. Не підсилювати напруженості ситуації.

Правило 3. Обговорювати провину.

У критичний момент важливо швидко й рішуче, з мінімальною кількістю слів, зупинити агресивну дію. Аналізувати

поведінку потрібно не в момент самої витівки, а тільки після того, як ситуація розв'яжеться та обидві сторони заспокоються.

Правило 4. Зберігати позитивну репутацію.

Підліткові дуже важко визнати свою неправоту й поразку. Найстрашніше – публічний осуд і негативна оцінка. Підлітки намагаються уникнути цього за будь-яку ціну, використовуючи різні механізми захисту й захисної поведінки.

Правило 5. Демонструвати моделі неагресивної поведінки.

У ситуаціях повсякденного спілкування з дітьми та підлітками необхідна демонстрація альтернативного їхнім агресивним реакціям поводження. Головна умова – щирість дорослого, відповідність невербальних реакцій його словам.

Поведінка дорослого істотно залежить від характеру й сили агресивних реакцій підлітка.

Правило 6. Акцентувати увагу на вчинках, а не на особистості підлітка.

Правило 7. Контролювати особисті негативні емоції. Якщо доросла людина керує своїми негативними емоціями, то вона:

- не підкріплює агресивної поведінки;
- зберігає партнерські відносини, необхідні для подальшої співпраці;
- демонструє позитивний приклад у спілкуванні із зустрічною агресією.

ПРАВИЛА РОБОТИ З ТРИВОЖНИМИ ДІТЬМИ

1. Уникайте змагань та будь-яких робіт на швидкість.
2. Не порівнюйте дитину з іншими.
3. Частіше використовуйте тілесний контакт, вправи на релаксацію.
4. Сприяйте підвищенню самооцінки дитини, частіше хваліть її, але так, щоб вона знала, за що.
5. Частіше звертайтеся на ім'я.
6. Демонструйте зразки впевненої поведінки, будьте в усьому прикладом для дитини.
7. Не ставте до дитини завищених вимог.
8. Будьте послідовні у вихованні дитини.
9. Намагайтеся робити дитині якнайменше зауважень.
10. Караючи дитину, не принижуйте її.

ПРАВИЛА РОБОТИ З АГРЕСИВНИМИ ДІТЬМИ

1. Бути уважним до потреб дитини.
2. Демонструвати модель неагресивної поведінки.
3. Бути послідовним у покараннях дитини, карати за конкретні вчинки.
4. Покарання не повинні принижувати дитину.
5. Навчати прийнятних способів вираження гніву.
6. Давати дитині можливість виявити гнів безпосередньо після фруструючої події.
7. Розвивати здатність до емпатії.
8. Розширювати поведінковий репертуар дитини.
9. Відпрацювати навички реагування в конфліктних ситуаціях.
10. Учити брати відповідальність на себе.

Юрій Луценко,
*науковий співробітник Українського НМЦ
практичної психології і соціальної роботи
МОН, АПН України,
виконавчий директор
Всеукраїнської фундації «Захист Прав Дітей»*

ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ЗАКЛАДУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПРОЦЕДУР СКРИНІНГУ ЯК ОСНОВИ ІНДИВІДУАЛЬНО- КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ

Ключові елементи соціального і психологічного супроводу неповнолітнього, котрий потрапив у конфлікт із законом, указують на важливість раннього виявлення ознак девіантної поведінки. Це дає змогу вибудувати стратегію превентивної роботи не лише власне з дитиною, а й з найближчим її оточенням, соціальною ситуацією загалом. Досвід європейських країн свідчить про помилковість запровадження уніфікованих або типових корекційно-відновлювальних програм. Їхня ефективність виявилася занадто низькою й не сприяла зниженню рівня правопорушень. Основний акцент слід робити на розробці індивідуального плану (програми) для кожного неповнолітнього з урахуванням особливостей його психіки, соціальної ситуації та причин, які призвели до скоєння злочину. Відсутність системи пробації перешкоджає збору й наданню суду необхідної інформації про неповнолітнього правопорушника, знижуючи тим самим ефективність винесеного вироку та покарання. Крім того, судді зазначають, що спектр покарань, які можна застосовувати до неповнолітніх, занадто вузький.

За таких умов постало питання розробки й запровадження інструментарію для роботи з неповнолітнім. Такий інструментарій повинен бути легким для опанування, швидким

у застосуванні й урахувати можливі проблеми. Тренерами й експертами Всеукраїнської фундації «Захист прав дітей» було розроблено методичку «Скринінг особистості неповнолітнього, котрий перебуває в конфлікті із законом» (на основі методички BARO, розробленої нідерландськими спеціалістами в галузі ювенального правосуддя). Окремі спеціалісти (психологи спеціальних виховних установ для неповнолітніх, слідчих ізоляторів Державної кримінальної служби України, психологи центрів соціальних служб) пройшли навчання й допомогли провести пілотну стадію застосування методички – використання опитувальника. Після цього опитувальник було доопрацьовано й видано окремим виданням. На сьогодні актуальним і відкритим залишається запитання: наскільки він може використовуватися в діяльності практичних психологів, соціальних педагогів закладів освіти (як спеціалізованих, так і загальних)? Для отримання відповіді на це запитання необхідно усвідомити, чим процедура скринінгу відрізняється від решти процедур, яка кінцева мета її проведення та наскільки інформативні результати?

Коротко зупинимось на кожному із зазначених пунктів. На практиці інформацію про особливості неповнолітнього правопорушника можна зібрати за допомогою різних методів і способів, одним з яких є метод скринінгу. В сучасній літературі зустрічаються декілька визначень цього поняття.

Скринінг – це форма діагностичної оцінки, яка застосовується у випадках, коли необхідно перевірити дуже численну групу осіб; при цьому очікується, що буде виявлено обмежену кількість випадків.

Скринінг – це масове обстеження будь-якого показника з метою виявлення осіб, у котрих є певні відхилення від норми (<http://www.mama-papa.com.ua/page/61.html>).

Скринінг (первинна оцінка) – оцінка індивідів, у яких не обов'язково є проблеми.

Скринінг – це первинна, відносно елементарна оцінка, яка зазвичай дає базове уявлення про наявність проблеми й може

концептуалізуватися як початкова або попередня частина поточного, інколи досить тривалого процесу.

Обстеження, як правило, відрізняється від скринінгу тим, що воно дає змогу скласти план усунення проблеми, тоді як скринінг – може тільки виявити проблему (Pana B. Crome, Roger Bloor i Betsy Thom © 2006 The Royal College of Psychiatrists. Printed by permission. – <http://www.psyobsor.org/1998/31/4-1.html>).

Скринінг застосовується не лише в галузі вивчення особистості, а й у будь-яких інших галузях діяльності, коли необхідно за досить нетривалий час отримати необхідну кількість інформації для того, щоб мати достатньо підстав визначити наявність або відсутність проблеми. Наприклад, дуже часто скринінг використовується в медицині.

Що ж до застосування скринінгу у випадку соціально-психологічного вивчення особистості, то для швидкого отримання значного масиву необхідної інформації, як правило, застосовуються методи бесіди (діагностичне інтерв'ю), спостереження й аналізу незалежних характеристик.

1. Діагностичне інтерв'ю – спеціально організована бесіда працівника з клієнтом, спрямована на виявлення та дослідження проблем клієнта й вибір шляхів їх подолання. Якщо інтерв'ю спрямовується переважно на вивчення індивідуальних особливостей та соціальної ситуації клієнта, воно може бути формалізованим, проводитися за стандартним переліком запитань. Результати такого інтерв'ю можуть фіксуватися в спеціальному протоколі.

2. Спостереження – метод вивчення поведінки та особистості людини, особливостей її мікросередовища за допомогою цілеспрямованого сприйняття, фіксації та аналізу їхніх об'єктивних проявів. Предметом спостереження можуть бути поведінкові акти неповнолітнього, особливості його мови, невербальні прояви емоцій. Спостереження дає можливість доповнити інформацію, отриману під час бесід та інтерв'ю.

3. Аналіз незалежних характеристик – метод дослідження особистості людини, її поведінки та соціальної ситуації її житте-

діяльності за допомогою зіставлення інформації (характеристик), наданих різними фахівцями або простими спостерігачами незалежно один від одного. Порівняння незалежних характеристик дає змогу знизити суб'єктивність оцінки властивостей досліджуваного й виділити загальні та ситуативні риси людини.

Переваги застосування скринінгу в соціально-психологічному дослідженні особистості полягають у тому, що процес отримання та фіксації інформації стандартизується, інструмент «випробовується й перевіряється», а контрольний перелік сфер гарантує, що важливі питання охоплені та будуть розкриті, а фахівці різного профілю, як правило, мають однакове уявлення про те, що було оцінене.

Проблемою під час проведення скринінг-дослідження може бути емоційний стан досліджуваної особи. Це створює труднощі, оскільки обмеженість у часі при скринінг-дослідженні може завадити отримати необхідну інформацію.

Під час розробки скринінгового інструменту враховуються такі чинники:

- Мета, для якої оцінний інструмент був розроблений.
- Культурний контекст, у якому інструмент розроблявся та застосовувався.
- Характеристики вибірки (вибірок), що використовувалася під час розробки інструменту (наприклад, цільова група клієнтів і тип включеної групи клієнтів).
- Надійність і валідність (відповідність отриманих результатів поставленим завданням).
- Якою мірою шкала пройшла випробування за участю різних популяцій і в різних культуральних або географічних місцевостях.
- Релевантність оцінного інструменту для конкретної групи або в конкретних умовах (відповідність запиту й отриманого результату).
- Чутливість (кількість виявлених псевдопозитивних і псевдонегативних випадків).
- Прийнятність інструменту для пацієнтів і тих, хто його застосовує.

- Час, необхідний для заповнення опитувальника.
- Вимоги до професійної підготовки тих, хто застосовує інструмент.

Метод скринінгу вже тривалий час застосовується в роботі з різними категоріями дітей і підлітків країн Західної Європи та Сполучених Штатів Америки. При цьому основними перевагами використання скринінгу вважають таке:

- він не потребує великих витрат часу (як самого підлітка, так і особи, котра проводить скринінг);
- в основі методики лежить самозвіт підлітка (зазвичай використовуються опитувальники для самостійного заповнення неповнолітнім);
- скринінг нескладний у використанні (адаптований до мови тієї категорії, на яку розрахований);
- не потребує спеціальної підготовки персоналу (залучення профільних спеціалістів);
- не потребує фінансових витрат (копіювання й тиражування не повинно бути дорогим);
- скринінг можна використовувати для широкого кола неповнолітніх (щодо статі, віку, етнічних і релігійних особливостей);
- відповідає нормам розвитку (психометрична надійність і валідність; скринінг повинен відповідати вимогам застосування для дітей віком від 12 до 18 років, підходити як для хлопців, так і для дівчат з різним рівнем морального, когнітивного та загальнокультурного розвитку);
- дає достовірніший результат у разі комбінування відповідей дітей з відповідями батьків.

Найпопулярнішими інструментами скринінгу, які використовують для виявлення психічних розладів серед населення, наприклад учнів шкіл, визнані:

Strength and Difficulties Questionnaire (SDQ) (Опитувальник з виявлення сильних та слабких (проблемних) сторін), який заповнюється особисто підлітком протягом десяти хвилин. Існують також версії для батьків і вчителів. Він виправдав себе у звичайній популяції завдяки високій сенситивності

і специфічності, але не валідизований для підлітків-правопорушників.

Child Behavior Checklist/Youth Self Report (CBCL/YSR) (Контрольний лист дитячої/підліткової поведінки), що заповнюється особисто дитиною або підлітком протягом 15 хвилин), і його версії для батьків (**Child Behavior Checklist (CBCL)**) та вчителів (**Teacher Report Form (TRF)**). Ці інструменти використовуються вже впродовж двадцяти років для звичайної популяції. Разом з тим, у різних дослідженнях доведено, що вони недостатньо сенситивні в оцінці в разі застосування в групі підлітків-злочинців.

MAYSI-2 – опитувальник, який заповнюється самим підлітком протягом 10 хвилин. Застосовується майже в усіх правоохоронних установах Сполучених Штатів (зокрема в центрах тимчасового утримання для молодих правопорушників). Найсуттєвіше обмеження цього опитувальника – те, що його метою є виявлення тільки гострих психічних розладів, таких як суїцидальність та психоз, а також зловживання наркотиками.

Оскільки зазначені методи скринінгу не відповідали вимогам, які висувалися для цільової групи (підлітків-правопорушників), у Нідерландах був розроблений метод **BARO – Basis Raads Onderzoek, Basic Child Protection Board Screening (Попередня рекомендаційна оцінка/Попередній скринінг при Раді захисту дітей)**. Він застосовується до дітей, які потрапляють у поле зору поліції. Це напівструктуроване інтерв'ю, що проводиться протягом 40 хвилин.

Слід зазначити, що Рада захисту дітей є самостійним і незалежним органом, створеним при Міністерстві юстиції Королівства Нідерландів, це – центральна й найвища ланка системи ювенальної юстиції країни.

Одним з розробників методу BARO є професор Тео Дорелейерс, доктор медицини і філософії, дитячий і підлітковий психіатр, який працює в Університетському медичному центрі Вільного університету Амстердама.

Підсумкове дослідження методу BARO проводилося із 300 підлітками й показало його придатність і клінічну

актуальність, високу надійність та достовірність. Після доведення дієвості й ефективності методики уряд Королівства Нідерландів виділив 1 млн євро для її запровадження в системі ювенального правосуддя на рівні держави. Таким чином було розроблено та запроваджено на практиці єдину й уніфіковану методику роботи з неповнолітніми, яка дає змогу впродовж відносно короткого часу виявити найболючіші проблеми.

Нині BARO перекладений німецькою, англійською, фінською й російською мовами і перекладається на італійську. У Швейцарії триває дослідження його валідності, у Фінляндії розроблена електронна версія методу. У перспективі BARO планується використовувати в Англії, Фінляндії, Німеччині, Швейцарії, Нідерландах і, можливо, також в Італії, Іспанії та Португалії.

Переваги методу BARO:

1. Дає змогу як виробити рекомендації органам юстиції щодо допущеного підлітком правопорушення (первинний звіт), так і провести обов'язкову діагностичну оцінку (Рада захисту дітей) для виявлення ризиків у різних сферах життєдіяльності підлітка та надання йому допомоги незалежно від рішення суду.

Тобто, завдяки гарним розрізняльним можливостям методу BARO, уповноважені особи, ґрунтуючись на фактах складеного звіту, можуть прийняти рішення щодо додаткової детальнішої діагностики, а також оперативно втрутитися в ситуації, що вимагають невідкладної допомоги.

Рада захисту дітей, яка відповідає за складання звіту по методу BARO, якщо судові інстанції не виносять ухвалу про проведення подальшої діагностики або лікування, на підставі результатів опитування може самостійно проявити ініціативу щодо надання допомоги підліткові.

2. Метод охоплює як сферу психічних розладів, так і сферу життєдіяльності підлітка (соціально-психологічний аспект).

3. Метод має стандартизований формат для складання короткого звіту (не більше ніж чотири сторінки).

Щоб зрозуміти роль скринінгу й діагностичної оцінки в судовій процедурі, необхідно скласти уявлення про процедуру роботи з неповнолітнім, котрий потрапив у конфлікт із законом у Нідерландах.

Коли поліція заарештовує підлітка за підозрою в серйозному порушенні, завжди складається офіційний звіт. Цей звіт завжди потрапляє до офісу громадського прокурора і, як це передбачено законом, до Ради захисту дітей (яка функціонує при Міністерстві юстиції Нідерландів і виконує в системі ювенальної юстиції функції підготовки соціально-психологічної характеристики на правопорушника, надання відповідної інформації ювенальному суду, а також нагляду за дотриманням прав дитини під час кримінального процесу).

Ґрунтуючись на доступній інформації, наприклад щодо серйозності завданого збитку, поліція узгоджує з офісом громадського прокурора рішення про взяття підлітка під варту.

Узяття під варту призначається суддею й може тривати не більш як три доби. У певний термін підліток отримує від громадського прокурора або пропозицію дати пояснення у справі, або виклик до суду.

Водночас ситуація, в якій опинився підліток, досліджується Радою захисту дітей. Соціальний працівник Ради, як правило, відвідує підлітка в його камері, де проводить скринінг. Він може приймати рішення про необхідність невідкладної допомоги підліткові (наприклад, якщо той винаймає житло й нікому поклопотатися про його домашню тварину).

Батьки підлітка також мають брати участь у скринінгу.

Ґрунтуючись на інформації з поліції та попередньому звіті Ради захисту дітей, суддя під час першого слухання може ухвалити рішення про подовження терміну перебування підлітка під вартою спочатку до десяти діб. Надалі можливо подовжувати термін ще тричі на загальний термін до тридцяти діб. Судовий розгляд має відбутися упродовж ста днів.

Період перебування під вартою використовується для поліцейського розгляду й різнобічної діагностичної (мультидисциплінарної) оцінки.

Якщо під час першого або наступних слухань суду ухвалюється рішення відкласти винесення вироку, діагностична оцінка може бути проведена в офісі судового діагноста.

Уся отримана в результаті діагностики інформація у формі стандартизованих звітів надходить на розгляд судді, який з урахуванням цих даних може призначити покарання у вигляді накладання штрафу, утримання в підлітковій в'язниці або ж примусового лікування.

Вироки у вигляді ув'язнення або примусового лікування можуть бути винесені умовно. Від терміну, визначеного судовим вироком, віднімається час, проведений підлітком у попередньому ув'язненні.

Опитувальник методу BARO складається зі стандартних запитань, розбитих на групи за дев'ятьма темами:

- злочинна поведінка (правопорушення);
- чинники оточення;
- функціонування вдома, у сім'ї;
- функціонування в школі (на роботі);
- функціонування у вільний час;
- зловживання алкоголем і наркотиками, схильність до азартних ігор;
- внутрішні порушення (відчуття);
- зовнішні порушення (поведінка);
- психосоціальний розвиток, фізичний розвиток і захворювання.

Кожна тема передбачає стандартизовані запитання до підлітка та його батьків (щодо функціонування в школі й на роботі – також і до педагогічного колективу та роботодавця відповідно).

Практика підтверджує, що найдостовірніший результат діагностики можна отримати, якщо відповіді підлітка комбінуються з відповідями його батьків і, бажано, школи. Самі діагности вважають, що зустріч із підлітком і його батьками абсолютно необхідна.

Розширення вибірки опитуваних здійснюється, як правило, в разі необхідності, яка виникає після розгляду результатів попередньої діагностики. Це можуть бути, наприклад, державні органи, до яких потрапляв або звертався по допомогу підліток або його батьки (міліція, служба у справах дітей, державна соціальна служба, медичні й соціальні заклади тощо), а також особи й організації, інформація від яких потрібна в кожному конкретному випадку (роботодавці, керівники клубів, які відвідує підліток, сусіди, друзі тощо).

Перш ніж провести опитування підлітка за методом BARO, соціальному працівникові необхідно представитися самому й дати такі пояснення:

- пояснити підліткові мету інтерв'ю;
- довести власну кваліфікацію та повноваження;
- пояснити права підлітка;
- пояснити, хто має доступ до результатів звіту про результати опитування;
- можливості підлітка ознайомитися зі звітом і доповнити його своїми коментарями.

Тематичні розділи містять питання, відповіді на які покликані окреслити такі аспекти:

1. ПРАВОПОРУШЕННЯ:

- перебіг подій та обставини;
- сприйняття;
- попередні контакти з міліцією.

2. ЧИННИКИ ОТОЧЕННЯ:

- ситуація вдома;
- події в житті;
- здоров'я батьків, братів, сестер;
- уживання алкогольних та наркотичних речовин;
- злочинність (у сім'ї та серед родичів);
- насилля в сім'ї та поза сім'єю;
- виховна ситуація;
- психологічне та фізичне насильство в сім'ї;
- насильство поза сім'єю.

3. ФУНКЦІОНУВАННЯ В СІМ'Ї:

- стосунки в сім'ї;
- наявність конфліктних ситуацій.

4. ФУНКЦІОНУВАННЯ В ШКОЛІ (НА РОБОТІ):

- дані про школу (роботу);
- результати;
- поведінка;
- поведінка / контакт зі школою;
- проблеми у школі.

5. ФУНКЦІОНУВАННЯ У ВІЛЬНИЙ ЧАС:

- заняття у вільний час;
- друзі та любовні стосунки.

6. ЗЛОВЖИВАННЯ РЕЧОВИНАМИ / СХИЛЬНІСТЬ ДО АЗАРТНИХ ІГОР:

- ставлення до алкоголю;
- ставлення до наркотиків;
- вживання алкоголю й наркотиків;
- ставлення до азартних ігор.

7. ВІДЧУТТЯ:

- позитивні відчуття;
- страх / депресія / біль;
- незвичайні відчуття / випадки.

8. ПОВЕДІНКА:

- позитивні аспекти;
- концентрація / імпульсивність;
- пошуки гострих відчуттів;
- відхилення в поведінці.

9. РОЗВИТОК / АНАМНЕЗ:

- особливості розвитку;
- проблеми поведінки;
- здоров'я;
- консультування.

Кожний тематичний розділ передбачає фіксацію коментарів фахівця до наданих відповідей.

Кількість балів, отриманих на підставі відповідей на запитання з кожної теми, вказує на відсутність причини для стурбованості, чи на наявність незначної або серйозної, або дуже серйозної причини для стурбованості. Узагальнені результати вносяться в так звану схему-дерево проблем BARO.

Показниками для стурбованості ситуацією підлітка з кожної теми опитувальника є: дві відмітки «незначні причини для стурбованості» або одна (і більше) «серйозні причини для стурбованості», «дуже серйозні причини для стурбованості».

Наявність стурбованості ситуацією є індикатором для проведення мультидисциплінарного дослідження підлітка, результатом якого може бути рекомендація щодо направлення справи на дорозслідування або глибшого вивчення ситуації.

Матеріали опитувальника, крім тематичних розділів, містять:

1. Початкову установчу інформацію (консультаційні – персональні дані), що передбачає:

- дані про кримінальну справу;
- дані про особистість підлітка;
- дані про склад сім'ї (можливо, сім'ї, в якій у даний момент перебуває підліток);
- дані про школу;
- дані про роботу (якщо підліток працює або суміщає навчання з роботою);
- юридичний статус підлітка;
- інформацію про вчинений злочин;
- досьє прокурора.

2. Протокол знайомства.

3. Прикінцеву інформацію, яка містить дані про очікування підлітка та його батьків (щодо реакції правоохоронних органів та необхідної допомоги), а також особисті враження фахівця та перебіг контакту з підлітком.

4. Формалізовані висновки у вигляді формуляра з коментарями та оціночного формуляра.

Дослідження особистості молодого правопорушника, соціальної ситуації його життєдіяльності, особливостей його стосунків з оточенням має передувати судовому розгляду для надання допомоги у визначенні оптимального виду та ступеня правового реагування на його вчинок.

Отримана в результаті діагностики інформація необхідна не лише для правозастосовчої галузі, а й для розв'язання соціальних і медичних проблем підлітка, вироблення стратегії індивідуального виховного (профілактичного) впливу, здійснення його соціального патронажу, корекційної роботи із сім'єю та оточенням неповнолітнього.

Розглянута методика є на сьогодні одним з найприйнятніших і найперспективніших інструментів у системі роботи з молодими правопорушниками в Україні. Свідченням цьому є теоретичні та практичні напрацювання науковців і практичних працівників відповідних інституцій в Україні, які до певної міри збігаються з розглянутою схемою.

Актуальність цього питання значно підвищується з урахуванням, по-перше, відсутності в Україні подібних методик, та, по-друге, – і найголовніше – перспектив упровадження в Україні системи ювенальної юстиції.

Таким чином, методика «Скринінг особистості неповнолітнього, котрий перебуває в конфлікті із законом», розроблена на основі опитувальника BARO, має стати першою методикою в арсеналі працівників у галузі ювенальної юстиції. Звичайно, не варто говорити про «сліпе перенесення» методики в цілому. Її запровадженню в практику має передувати велика і тривала робота з адаптації опитувальника для кожної окремої категорії дітей (наприклад вихованців закладів соціальної реабілітації, учнів загальноосвітніх шкіл, схильних до прояву девіантної і делінквентної поведінки), а також ознайомлення соціальних педагогів і практичних психологів з технологією використання скринінгових методик.

Використана література

1. *Дорелейерс Тео*. Скринінг і діагностична оцінка підлітків на замовлення судових інстанцій / Університетський медичний центр Вільного університету Амстердама, 2006.

2. *Леченко Ірина, Забрамная Софія*. Психологічна діагностика порушень розвитку : Курс лекцій.

3. Соціальна, педагогічна та психокорекційна робота з неповнолітніми, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі : Методичний посібник з питань соціальної реабілітації у громаді неповнолітніх засуджених / Авт.-упоряд.: Т.П. Авельцева, З.П. Бондаренко, Н.В. Зимівець, В.І. Лазаренко, В.П. Лютий, Н.Ю. Максимова, Т.П. Цюман; За наук. ред. І.Д. Звереві. – К. : Наук. світ, 2006.

4. *Лютий В.П.* Діяльність кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх засуджених за моделлю пробації : Навч.-метод. посіб. – К., 2007.

5. *Crome Ilana B., Bloor Roger, Thom Betsy* (© 2006). The Royal College of Psychiatrists. Printed by permission.

6. Матеріали тренінгового модулю: *Янчук О.* Практика розробки і впровадження особистісно-орієнтованої програми в процесі ресоціалізації неповнолітнього правопорушника (соціальний аспект). – К. : ДДУ ПВП, 2007. – 16 с.

МЕТОДИКА

«СКРИНІНГ ОСОБИСТОСТІ ВИХОВАНЦЯ ЗАКЛАДУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ (НА ОСНОВІ ОПИТУВАЛЬНИКА «VARO»)

(Автори: Луценко Ю.А., Шиян О.П.)

ПАМ'ЯТКА

1. Методика «Скринінг особистості вихованця закладу соціальної реабілітації» рекомендована для використання в діяльності практичних психологів, соціальних педагогів закладів соціальної реабілітації.

2. Скринінгова методика використовується виключно з метою збору комплексної інформації про особистість дитини та особливості її мікро- та макро соціального оточення.

3. Зібрана інформація повинна використовуватися для побудови індивідуального плану дій стосовно кожної дитини та реалізації індивідуально-корекційних програм.

4. Опитування проводиться за встановленими стандартами: повідомлення мети опитування, тривалості процедури (не більше 40–45 хвилин на особу), пояснення прав дитини (зокрема права на ознайомлення з результатами звіту й надання власних коментарів), повідомлення про осіб, котрі матимуть можливість ознайомитися з результатами опитування.

5. Специфіка вказаної методики полягає у її розділенні на дві частини: опитування дитини та опитування другої сторони (батьків, осіб, які їх замінюють, учителів, сусідів, працівників Кримінальної міліції у справах дітей, Служби у справах дітей та інших представників громади).

6. Опитування батьків або осіб, які їх замінюють (інших представників громади), є бажаним і підвищує результативність

методики, однак в умовах закладів соціальної реабілітації здійснюється за можливості безпосередньої зустрічі (відповідно в усіх розділах).

7. Коментарі стосовно поведінкових, емоційних, невербальних реакцій дитини (дорослих) мають суб'єктивний характер.

8. У випадку незбігання отриманої з різних джерел інформації стосовно окремих аспектів життєдіяльності дитини робляться відповідні помітки щодо «наявності проблеми», пошук правдивої інформації не ведеться.

9. Розділ «Узагальнений формуляр з коментарями щодо результатів скринінгу» заповнюється відповідно до результатів опитування всіх учасників на основі зіставлення отриманої з різних джерел інформації.

10. Кожний тематичний розділ передбачає фіксацію коментарів фахівця до наданих відповідей. Кількість балів, отриманих на підставі відповідей з кожної теми, вказує на відсутність причини для стурбованості, чи на наявність незначної причини, або серйозної причини, або дуже серйозної причини для стурбованості.

Показниками для стурбованості ситуацією підлітка з кожної теми опитувальника є: дві відмітки «незначні причини для стурбованості» або одна (і більше) «серйозні причини для стурбованості», «дуже серйозні причини для стурбованості».

Наявність стурбованості ситуацією є індикатором для проведення додаткового вивчення проблеми дитини.

ОПИТУВАННЯ ДИТИНИ*

ЗМІСТ

1. ПОПЕРЕДНЄ ДОСЛІДЖЕННЯ СПРАВИ	88
2. ЗНАЙОМСТВО / ПРОТОКОЛ	90
3. ПРАВОПОРУШЕННЯ	91
4. ЧИННИКИ ОТОЧЕННЯ	94
5. ФУНКЦІОНУВАННЯ В СІМ'Ї	96
6. ФУНКЦІОНУВАННЯ В ШКОЛІ (НА РОБОТІ)	97
7. ФУНКЦІОНУВАННЯ У ВІЛЬНИЙ ЧАС	99
8. ЗЛОВЖИВАННЯ РЕЧОВИНАМИ / СХИЛЬНІСТЬ ДО АЗАРТНИХ ІГОР	100
9. ПОЧУТТЯ, ЕМОЦІЇ, ВІДЧУТТЯ.....	102
10. ПОВЕДІНКА	104
11. РОЗВИТОК / АНАМНЕЗ.....	106
12. ОЧІКУВАННЯ	108
13. ОСОБИСТІ ВРАЖЕННЯ І ПЕРЕБІГ КОНТАКТУ З ПІДЛІТКОМ	109
14. ФОРМУЛЯР 3 КОМЕНТАРЯМИ.....	110

* Жодна частина скринінгової методики не може використовуватися як самостійний інструментарій та без погодження з авторами даної модифікації.

1. ПОПЕРЕДНЄ ДОСЛІДЖЕННЯ СПРАВИ

Дані	
Постанова суду	
Термін перебування в закладі соціальної реабілітації	
Оплата за утримання	
Відомості про суд	
Дані про особу підлітка:	
прізвище, ім'я, по батькові	
дата народження	
місце народження	
стать	
національність	
статус (номер і дата рішення про надання відповідного статусу, назва органу, який прийняв рішення)	
фактичне місце проживання	
місце реєстрації	
телефон:	
Відомості про сім'ю (або сім'ю, в якій виховується підліток):	
прізвище, ім'я, по батькові:	
<ul style="list-style-type: none"> • батька або особи, яка його замінює 	
<ul style="list-style-type: none"> • матері або особи, яка її замінює 	
дата та місце народження:	
<ul style="list-style-type: none"> • батька або особи, яка його замінює 	
<ul style="list-style-type: none"> • матері або особи, яка її замінює 	

професія:	
• батька або особи, яка його замінює	
• матері або особи, яка її замінює	
місце роботи:	
• батька або особи, яка його замінює	
• матері або особи, яка її замінює	
поштова адреса:	
• батька або особи, яка його замінює	
• матері або особи, яка її замінює	
телефон:	
• батька або особи, яка його замінює	
• матері або особи, яка її замінює	
відомості про шлюб батьків:	
• батька	
• матері	
місце та дата смерті:	
• батька	
• матері	
Останнє місце навчання	
назва й тип загальноосвітнього навчального закладу	
адреса	
телефон	
Якщо працює або суміщає навчання і роботу	
професія	
місце роботи	
роботодавець	
телефон	
У даний час підозрюється у вчиненні злочину	
характер правопорушення	
наслідки скоєння правопорушення	

2. ЗНАЙОМСТВО

Протокол знайомства

Після того як Ви представилися підліткові, поясніть суть протоколу!

Підліток

1. Ситуація, в якій опинився підліток

- а) Як і коли тебе затримали?
- б) Чи ти чітко уявляєш собі, що з тобою трапиться далі?
- в) Як ти себе почуваш тут?
- г) Чи є що-небудь, у чому тобі потрібна допомога прямо зараз?

(Коментарі – 2. Протокол знайомства)

Підліток

3. ПРАВОПОРУШЕННЯ

Підліток

1. Перебіг подій та обставини

а) Чи можеш ти розповісти мені, що сталося?

Якщо підліток відмовляється, переходимо до підрозділу питань 3.

2. Сприйняття ситуації підлітком

а) Що ти відчував, коли це відбулося? Що ти відчуваєш зараз?

б) Коли ти це зробив, ти був нетверезий, уживав наркотичні засоби, приймав які-небудь пігулки? Що тебе спонукало до скоєння правопорушення?

в) Ти відчуваєш себе відповідальним за те, що трапилося?

г) Ти шкодуєш про те, що зробив?

У разі, якщо були жертви:

А як ти думаєш, як він/вона пережив те, що трапилося?

д) Іноді підлітки хочуть виправити те, що вони зробили неправильно, а ти?

е) Ти сам думав про можливе відшкодування збитків?

Якщо підліток відповів на зазначені запитання, то переходимо до наступного блоку питань «Батьки».

3. Сприйняття ситуації підлітком, котрий відмовляється відповідати

а) Що ти відчуваєш з приводу того, що з тобою відбулося?

А як, на твій погляд, усе це зв'язано?

б) Тобі не приходила думка, що ти теж відіграв якусь роль у цій події?

Ставлення підлітка до факту злочину/правопорушення	Відмітка
Визнає факт злочину/правопорушення	
Визнає частково	
Не визнає факту злочину/правопорушення	

(Коментарі – 3. Правопорушення)

Підліток

4. ЧИННИКИ ОТОЧЕННЯ

Підліток

1. Ситуація вдома

- а) Як у тебе справи вдома? З ким ти живеш? Чи є у тебе своя кімната?
- б) Розкажи про свій район. Чи часто ти спостерігаєш або береш участь у хуліганських вчинках, що трапляються у твоєму районі?
- б) Хто з тих, із ким ти живеш, перебуває вдома вдень, а хто – увечері?
- в) Чи часто ти бачиш батька (матір) (або осіб, які їх замінюють)?

Якщо батьки розлучені:

Чи спілкуються один з одним твої батьки (особи, які їх замінюють)? Як часто? У який спосіб (телефоном, при зустрічі)?

Як часто ти спілкуєшся з батьком/матір'ю (які не проживають із сім'єю)? У який спосіб це відбувається (листування, зустрічі, розмови по телефону)?

2. Події в житті

- а) Яка найкраща подія тобі запам'яталася? Яку найгіршу подію ти пережив? Чи відбувалися з тобою ще якісь погані речі?
- б) Яку найкращу подію (події) пережила твоя сім'я? Яку тяжку подію (події) пережила твоя сім'я?

3. Здоров'я батьків, братів, сестер

- а) Батьки, брати та сестри здорові? Чи вони колись потрапляли в лікарню? З якої причини?
- б) Вони коли-небудь зверталися до лікаря, соціального працівника або інших служб, що надають допомогу? До кого саме? Чи ти знаєш, чому це сталося?

4. Уживання алкогольних і наркотичних речовин

а) У тебе вдома хтось уживає алкоголь або наркотики? Що саме вживається?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного запитання.

б) Як ти до цього ставишся? Чи турбує ще когось ця ситуація?

5. Злочинність (у сім'ї та серед родичів)

а) Чи були коли-небудь у твоїх батьків (осіб, які їх замінюють), братів або сестер контакти з міліцією?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного розділу запитань.

б) Чи перебував (чи перебуває зараз) хтось із твоїх близьких родичів у в'язниці? А серед інших родичів?

в) Чи знаєш ти, що вони скоїли?

6. Факти насильства

а) Тебе коли-небудь били на вулиці? З якої причини?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до запитання «д» цього розділу.

б) Чим та як?

в) Чи отримував ти при цьому забиття, поранення? Чи були випадки запаморочення або втрати свідомості після отримання удару?

г) У якій найжорстокішій бійці у своєму житті тобі доводилося брати участь?

Насильство поза сім'єю		немає
		легке
		середнє
		тяжке

д) Чи відбувалися коли-небудь у твоїй сім'ї бійки, під час яких хтось отримував поранення?

е) Чи був ти коли-небудь жорстоким до інших людей/тварин?

7. Виховна ситуація

- а) Як реагують твої батьки (особи, які їх замінюють), коли ти погано поведишся або порушуєш правила поведінки?
- б) Як тебе карають удома?
- в) Чи вважаєш ти своїх батьків (осіб, які їх замінюють) дуже суворими? Яке найсуворіше покарання було в тебе в житті?
- г) Чи спричиняє твоя національність проблеми тобі або іншим членам твоєї сім'ї?

8. Психологічне та фізичне насильство в сім'ї

- а) Чи застосовувалося коли-небудь насильство у стосунках між твоїми батьками (особами, які їх замінюють) або твоїми братами й сестрами?
- б) Чи тебе коли-небудь били вдома?
Якщо відповідь «ні», то переходимо до запитання «в» цього розділу.
 Якщо так, то чим саме: ременем, палицею або чимось іншим?
- в) Чи твої батьки (особи, які їх замінюють) б'ють твоїх братів або сестер?

Насильство в сім'ї		немає
		легке
		середнє
		тяжке

(Коментарі – 4. Чинники оточення)

Підліток

5. ФУНКЦІОНУВАННЯ В СІМ'Ї

Підліток

1. Функціонування в сім'ї

- а) Що у твоїй сім'ї добре, а що погано? Тобі подобається жити у твоїй сім'ї?
- б) Ти ладнаєш з батьком? А з матір'ю? (З особою, яка їх замінює?)
- в) До кого ти звертаєшся, коли в тебе виникають проблеми?
- г) Коли у вас у сім'ї сварка, як ти її вирішуєш?
- д) Ти коли-небудь тікав з дому? Або йшов із дому на ніч? Де ти в такому випадку ночував? Як харчувався?
- е) Чи повертався додому сам? Що спонукало тебе повернутися?

(Коментарі – 5. Функціонування в сім'ї)

Підліток

6. ФУНКЦІОНУВАННЯ В ШКОЛІ (НА РОБОТІ)

Підліток

1. Дані про школу (роботу)

а) Ти навчався у школі?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до запитання «г».

б) У якому навчальному закладі ти навчався? У якому класі/групі?

в) Ти коли-небудь переходив з однієї школи до іншої? Чому? Ти коли-небудь залишався на другий рік? Через що це сталося?

г) Тебе коли-небудь тестували? Для чого? Хто тестував? Який був результат?

д) Ти працював?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного розділу запитань.

ж) Скільки годин ти працював? Як у тебе справи на роботі? Твій начальник був задоволений? Тобі самому подобалася робота?

2. Результати

а) Як ішли справи з навчанням? Як ти думаєш, тебе могли перевести до наступного класу?

б) Чи тобі було важко виконувати домашні завдання? Так було завжди?

3. Поведінка

а) Чи бувало, що ти прогулював уроки? Часто? Через що це відбувалося? Де ти проводив час під час прогулів уроків?

б) Які в тебе стосунки з однокласниками? Тебе дражнили? З тебе знущалися? А ти дражнив, кривдив інших?

в) Які в тебе відносини з педагогами? У них є (були) проблеми з твоєю поведінкою в школі? Що вони робили із цього приводу? Як часто це траплялося?

Проблеми в школі		так
		немає

(Коментарі – 6. Функціонування в школі, на роботі)

Підліток

7. ФУНКЦІОНУВАННЯ У ВІЛЬНИЙ ЧАС

Підліток

1. Вільний час

а) Чим ти займався у вільний час?

б) Ти займався спортом? Фізичною культурою?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного розділу запитань.

в) Чи був ти записаний до якого-небудь клубу, гуртка?

2. Друзі та любовні стосунки

а) Скільки друзів/подруг у тебе є?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до запитання «г» цього розділу.

Чим ти займаєшся з ними? Як часто ти бачишся зі своїми друзями й де саме?

б) Більшість твоїх друзів навчаються в школі? А чим ще вони займаються вдень?

в) Чи багато хто з твоїх друзів потрапляв у міліцію чи до суду?

г) Чи відчував ти любовні почуття до особи протилежної статі?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного блоку запитань.

(Коментарі – 7. Функціонування у вільний час)

Підліток

--

8. ЗЛОВЖИВАННЯ РЕЧОВИНАМИ / СХИЛЬНІСТЬ ДО АЗАРТНИХ ІГОР

Підліток

1. Алкоголь

а) Чи вживав ти алкоголь?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного розділу запитань.

б) Що саме ти вживаєш? З якого віку ти випиваєш?

в) Як часто? У якій кількості?

2. Наркотики / токсикоманія

а) Чи вживав ти наркотики? Які саме? Чи маєш залежність від тютюнопаління, нюхання клею, ацетону (інших речовин?)

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного розділу запитань (3), а якщо не вживає ні алкоголю, ні наркотиків – до розділу запитань 4.

б) Що саме ти ще вживаєш?

в) З якого віку ти вживаєш наркотики?

г) У який спосіб (з ким) спробував уперше?

Наступний розділ використовується тільки в разі частого вживання алкоголю та/або наркотиків.

3. Уживання алкоголю та наркотиків

а) Як часто трапляється так, що ти випиваєш, палиш легкі наркотики і вживаєш пігулки одночасно? Що ти при цьому відчуваєш?

б) Ти п'єш та/або вживаєш наркотики наодинці чи в компанії з іншими?

в) Ти коли-небудь влаштовував безлад або поранив кого-небудь під впливом алкоголю та/або наркотиків?

- г) Чи траплялося так, що ти не пам'ятав, що робив?
- д) Що ти відчував після того, як приходив до тями?
- е) Чи траплялося так, що через це тобі була потрібна допомога або ти звертався по допомогу?

Проблеми, що виникли внаслідок уживання алкоголю/наркотиків		немає
		легкі
		середньої тяжкості
		серйозні

4. Азартні ігри

- а) Чи відвідував ти ігрові клуби? Як часто?

Якщо відповідь «ніколи», то переходимо до наступного блоку питань «Батьки».

- Скільки ти програвав найбільше?

Тільки в разі пристрасті до азартних ігор:

- б) Ти зазвичай граєш в азартні ігри один чи разом з іншими?
- в) Звідки ти береш гроші, щоб грати?
- г) Чи траплялося так, що тобі із-за азартних ігор була потрібна допомога або ти сам звертався по неї?

(Коментарі – 8. Зловживання речовинами, схильність до азартних ігор)

Підліток

9. ПОЧУТТЯ, ЕМОЦІЇ, ВІДЧУТТЯ

Підліток

1. Позитивні почуття

а) Що тобі приносить радість, від чого ти отримуєш задоволення? Коли у своєму житті ти відчував себе найбільш щасливим?

2. Страх / депресія / біль

а) Усі люди іноді чогось бояться. А чого боїшся ти? Як ти думаєш, ти боїшся частіше, ніж твої однолітки?

б) Тебе коли-небудь хвилювала думка про те, що з твоїми батьками може трапитися щось страшне?

в) Який у тебе зазвичай настрій?

г) Чи виникали думки піти із життя? Як часто? З якої причини?

д) *Тільки щодо життєвих потрясінь:* Як часто тебе турбують погані події, які трапились у твоєму житті? Чи турбують тебе зараз нічні кошмари? Ти розповідаєш про них? Кому?

е) Чи є в тебе останнім часом відчуття сильної втоми?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного запитання.

Чи відчуваєш ти, що останнім часом у тебе менше бажання щось робити, ніж це було раніше? Як ти вважаєш, чому?

ж) Чи тебе іноді турбує головний біль, біль у животі, нудота або запаморочення? Якийсь інший біль? У яку частину доби? Чи знаєш ти, чому це відбувається?

з) Чи траплялося так, що через сильний біль ти навіть не міг робити свої звичайні справи?

Скарги на біль		немає
		незначні
		середньої тяжкості
		серйозні

д) Ти спокійно спиш? Ти швидко засинаєш? Уночі часто просинаєшся? Ти спиш не так, як спав раніше? Тебе переслідують нічні кошмари?

(Коментарі – 9. Почуття, емоції, відчуття)

Підліток

10. ПОВЕДІНКА

Підліток

1. Позитивні аспекти

- а) Що ти вмієш робити найкраще? У чому ти собою задоволений?
- б) У чому тобою задоволені вдома й у школі?

2. Концентрація / імпульсивність

- а) Ти завжди можеш уважно зосередитися на тому, чим ти займаєшся?
- б) Чи завжди ти думаєш перед тим, як щось зробити?
- в) Якщо хто-небудь щось говорить або робить і тобі це не подобається, як ти на це реагуєш?
- г) Чи тобі буває важко спокійно сидіти на одному місці? У тебе виникали проблеми через те, що ти заважав іншим?
- д) Такі труднощі виникають у тебе тільки в школі чи й удома теж?

3. Пошуки гострих відчуттів

- а) Чи відносиш ти себе до типу людей, які шукають пригоди та небезпечні ситуації?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного розділу запитань.

Як це відбувається? Як часто ти потрапляєш у небезпечні ситуації?

- б) Чи часто це призводило до будь-яких подій або нещасних випадків? Якщо так, то до яких саме?

4. Відхилення в поведінці

- а) Чи в тебе виникали проблеми через те, що ти поводився вперто, чинив усупереч і був неслухняним? З ким? Чи є інші причини твоєї поганої поведінки?

б) Що ти робиш із того, що заборонене й може завдати шкоду тобі або іншим людям (наприклад крадіжка, підпал петард, продаж наркотиків, вандалізм тощо)?

в) Як довго це триває? З якого віку ти так поводишся?

г) Ти швидко «зриваєшся» (легко виходиш із себе)? У яких ситуаціях?

д) Ти б'єшся тільки на кулаках чи буває й так, що ти іноді використовуєш ніж або інші засоби? Чи використовуєш заборонені прийоми рукопашного бою?

е) Чи ти носив із собою ніж або іншу зброю? Для чого?

ж) Ти ніколи не боявся, що тебе самого можуть поранити ножем або застрелити?

Проблеми в поведінці		немає
		епізодичні
		тяжкі

(Коментарі – 10. Поведінка)

Підліток

11. РОЗВИТОК / АНАМНЕЗ

Підліток

1. Розвиток моторики

- а) Чи любиш ти бігати, кататися на велосипеді, займатися спортом тощо? Чи легко тобі це дається?
- б) Чи ти охайно пишеш і таке інше? Тобі легко це дається?

2. Проблеми поведінки

- а) Коли ти був дитиною, чи траплялися в тебе спалахи агресії, чи був у тебе запальний характер?

3. Здоров'я

- а) Як ти себе почуваєш, чи часто звертаєшся до лікаря? Ти приймаєш або раніше приймав ліки?
- б) Чи були в тебе коли-небудь серйозні захворювання, чи доводилося тобі лежати в лікарні? Чи були операції? Травми? Коли це було?

4. Консультування

- а) Ти звертався коли-небудь до соціального працівника, психолога або інших фахівців по допомозу?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до запитання «в» цього розділу.

- б) До кого ти звертався? З якого питання? Як давно? Що вони робили? Це тобі допомогло?
- в) Ти коли-небудь жив у дитячих будинках, школах-інтернатах або інших закладах? Як довго?

Досвід перебування в інтернатних закладах		так
		не було
Досвід перебування в інших закладах		так
		не було

(Коментарі – 11. Розвиток / Анамнез)

Підліток

12. ОЧІКУВАННЯ

Підліток

1. Щодо реакції з боку держави

- а) Які твої думки щодо рішення судді? Чого ти очікував?
- б) Як ти вважаєш, покарання або інше рішення судді було справедливим?

2. Стосовно отримання допомоги

- а) Як ти думаєш, якого роду допомога тобі знадобиться після виходу із закладу соціальної реабілітації? Хто найкраще міг би тобі її надати?

(Коментарі – 12. Очікування)

Підліток

13. ОСОБИСТІ ВРАЖЕННЯ І ПЕРЕБІГ КОНТАКТУ З ПІДЛІТКОМ

1. Зовнішність

Будова тіла (конституція)	• великий(а) • без відмінних рис • маленький(а) <i>особливості:</i>
догляд за собою	• добрий • без відмінних особливостей • поганий <i>особливості:</i>
відмітні риси:	
• одяг	
• зачіска	
• каліцтва	
• пірсинг	
• шрами	
• татуювання	
• немає	
підліток справляє враження, загалом адекватне своєму віку	• так • більш-менш • ні <i>пояснення:</i>

2. Поведінка

підкресліть прояви поведінки, які Ви спостерігали в підлітка	<ul style="list-style-type: none"> • жвавість • сором'язливість • байдужість/негативізм • нервовість/напруженість • агресивність • замкнутість <i>додатковий коментар:</i>
--	--

3. Контакт

підліток:	• зацікавлений • посередній • байдужий
підліток співпрацює:	• добре • посередньо • недостатньо
контакт зі слідчим:	• добре • залежно від теми • відчужений
підліток розуміє питання:	• адекватно • нейтрально • недостатньо
<i>пояснення:</i>	

4. Серйозні проблеми

Підкреслити проблеми, які Ви помітили	<ul style="list-style-type: none"> • порушене орієнтування • сплутаність • неадекватне виявлення почуттів • неадекватне сприйняття дійсності • інше, а саме:
---------------------------------------	---

14. ФОРМУЛЯР 3 КОМЕНТАРЯМИ

Галузі	Захисні фактори	Фактори ризику
Правопорушення		
Чинники оточення		
Розвиток / анамнез		
Поведінка		
Почуття, емоції, відчуття		
Зловживання речовинами / схильність до азартних ігор		
Функціонування в сім'ї		
Функціонування в школі (на роботі)		
Функціонування у вільний час		

**ОПИТУВАННЯ БАТЬКІВ /
ОСІБ, ЯКІ ЇХ ЗАМІНЮЮТЬ / ПЕДАГОГІВ /
ІНШИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ГРОМАДИ**

ЗМІСТ

1. КОНСУЛЬТАЦІЙНІ – ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ	112
2. ЗНАЙОМСТВО / ПРОТОКОЛ.....	112
3. ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	113
4. ЧИННИКИ ОТОЧЕННЯ	115
5. ФУНКЦІОНУВАННЯ В СІМ'І	118
6. ФУНКЦІОНУВАННЯ В ШКОЛІ (НА РОБОТІ).....	119
7. ФУНКЦІОНУВАННЯ У ВІЛЬНИЙ ЧАС	122
8. ЗЛОВЖИВАННЯ РЕЧОВИНАМИ / СХИЛЬНІСТЬ ДО АЗАРТНИХ ІГОР	123
9. ПОЧУТТЯ, ЕМОЦІЇ, ВІДЧУТТЯ	125
10. ПОВЕДІНКА	127
11. РОЗВИТОК / АНАМНЕЗ.....	129
12. ОЧІКУВАННЯ	131
13. ФОРМУЛЯР З КОМЕНТАРЯМИ	132
14. УЗАГАЛЬНЕНИЙ ФОРМУЛЯР З КОМЕНТАРЯМИ ЩОДО РЕЗУЛЬТАТІВ СКРИНІНГУ	133

1. ПОПЕРЕДНЄ ДОСЛІДЖЕННЯ СПРАВИ

Уточнюються дані, отримані в ході скринінгу від дитини (с. 88–89).

2. ЗНАЙОМСТВО

Протокол знайомства

Опитування батьків або осіб, які їх замінюють, здійснюється за можливості під час безпосередньої зустрічі (відповідно в усіх розділах)

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Ситуація, в якій опинився підліток

- а) Що Ви відчуваєте з приводу застосування заходів виховного характеру до ☹? А що відчуває з цього приводу ☹? Можливо, Вас щось турбує?
- б) Як складаються Ваші стосунки з працівниками правоохоронних органів? Які нині стосунки з ☹?

(Коментарі – 2. Протокол знайомства)

Батьки або особи, які їх замінюють

3. ПРАВОПОРУШЕННЯ

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Обставини

а) Чи здійснював ☹ щось подібне раніше?

Якщо батьки заперечують, переходимо до розділу запитань 3.

2. Сприйняття ситуації та батьківська реакція

а) Як Ви ставитеся до того, що зробив ☹? Що Ви робите із цього приводу?

б) Що, на Вашу думку, сталося?

в) Чи карали Ви ☹? Як саме?

г) Чи вважаєте Ви, що ☹ повинен щось виправити? Як саме?
☹особисто або Ви готові відшкодувати завданий збиток?

3. Попередні контакти з міліцією

а) У ☹ були коли-небудь раніше приводи до міліції?
Якщо так, то як часто?

Попередні контакти з міліцією		не було
		1 раз
		двічі або тричі
		більше 3 разів

Чи перебував ☹ на обліку?

Служба/структура	Відмітка про перебування на обліку
Кримінальна міліція у справах дітей	
Служба у справах дітей	
Психоневрологічний диспансер	
Школа	
Інше	

б) Скільки років було ☹, коли це трапилося вперше?

в) Чим закінчилися попередні контакти з міліцією? Із судом?

При оцінці необхідно враховувати, чи перебуває підліток на обліку в міліції (попередні контакти з міліцією).

(Коментарі – 3. Правопорушення)

Батьки або особи, які їх замінюють

4. ЧИННИКИ ОТОЧЕННЯ

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Ситуація в сім'ї

- а) Як справи у Вас удома? З ким Ви живете?
- б) Чи є у Вас проблеми із житлом або в районі, де Ви мешкаєте? Які?
- в) Чи є у Вас сімейні проблеми? Фінансові проблеми? Проблеми з родичами? Як вони розв'язуються?

2. Життєві події

- а) Яка найважча подія була в житті ☹? Щось іще? Яку тяжку подію (події) пережила Ваша сім'я?

3. Здоров'я батьків, братів і сестер

- а) У сім'ї або в родичів є проблеми зі здоров'ям? Хтось лежав у лікарні?
- б) Ви самі чи Ваш чоловік зверталися коли-небудь по допомогу до лікаря, соціальних або інших служб допомоги? До кого саме?

Психіатричні медичні контакти батька		не було
		так
Психіатричні медичні контакти матері		не було
		так

4. Використання речовин

- а) У сім'ї хто-небудь зловживає алкоголем та/або приймає наркотики? Які?
- б) Це призводить до виникнення проблем у сім'ї? До яких?

5. Злочинність у сім'ї / серед родичів

а) Чи був у Вас або в інших родичів коли-небудь контакт з міліцією/судом? Через що?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного розділу запитань.

б) Чи Ви або хтось із близьких родичів відбував покарання у в'язниці? А з числа інших родичів?

6. Насильство поза сім'єю

а) Чи ☹ коли-небудь били на вулиці (поза домом)?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до запитання «д».

б) Чим били і як?

в) Чи ☹ отримував у бійках на вулицях рани й забиття? Чи були в ☹ коли-небудь запаморочення або втрата свідомості після побоїв на вулиці? Чи відвідував ☹ лікаря із цього приводу?

г) Якою, на вашу думку, була найсерйозніша бійка, яку спостерігав або в якій брав участь ☹?

д) Чи хто-небудь із членів Вашої сім'ї був коли-небудь поранений у бійці?

7. Виховна ситуація в сім'ї

а) Якщо ☹ погано поводиться, як Ви із цим справляєтеся?

б) Як Ви караете ☹, якщо вважаєте це необхідним?

в) Як Ви підтримуєте один одного у справі виховання дітей?

г) Чи є у Вас проблеми з вихованням інших дітей?

д) Чи є проблемою для ☹ його/її походження? А для інших членів сім'ї?

8. Психологічне та фізичне насильство в сім'ї

- а) Чи трапляється у Вашій сім'ї насильство в будь-якій формі (наприклад фізичне, моральне)?
- б) Чи били коли-небудь ☹ вдома? Якщо так, то як саме?
- в) Чи Ваші сини або доньки конфліктують (б'ються) один з одним удома?
- г) Чи були випадки, коли ☹ проявляв жорстокість до батьків (осіб, які їх замінюють)?

Насильство в сім'ї		немає
		легке
		середнє
		тяжке

(Коментарі – 4. Чинники оточення)

Батьки або особи, які їх замінюють

5. ФУНКЦІОНУВАННЯ В СІМ'Ї

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Функціонування підлітка в сім'ї

- а) Що у Вашій сім'ї добре, а що погано? Чи ☺ задоволений своїм домом, сім'єю?
- б) Як складаються стосунки між ☺ та його/її батьком? ☺ з його/її матір'ю? (з особою, яка їх замінює?)
- в) До кого йде ☺, якщо в нього виникають проблеми?
- г) Чи ☺ спроможний вирішувати домашні сварки?
- д) Як реагує ☺, коли щось робиться не за його смаком? Чи стає ☺ агресивним? У чому це проявляється?
- е) Чи ☺ коли-небудь тікав з дому? Не приходив ночувати? Чи Ви знаєте, де ☺ у такому випадку ночує? Як Ви діяли в такому випадку?

(Коментарі – 5. Функціонування в сім'ї)

Батьки або особи, які їх замінюють

6. ФУНКЦІОНУВАННЯ В ШКОЛІ (НА РОБОТІ)

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Дані про школу (роботу)

а) Чи ☹ вчився у школі?

Якщо відповідь «ні»:

Чому він/вона не відвідував школу?

Переходимо до запитання «г» цього розділу.

б) У якій школі вчився ☹ раніше? У якому класі/групі?

в) Чи часто ☹ міняв школи? Чому? Чи залишався ☹ коли-небудь на другий рік? Чому це сталося?

г) Чи ☹ коли-небудь тестували? З якого приводу? Ким проводилося тестування? Яким був результат?

д) Чи проводилася якась робота з ☹ працівниками служби у справах дітей (інших служб)? Яка саме?

е) У випадку, якщо підліток працює: Як ідуть справи в ☹ на роботі? Чи отримуєте Ви яку-небудь інформацію про його роботу від роботодавця?

2. Результати

а) Яка в ☹ була успішність у школі?

б) Чи ☹ важко виконувати домашні завдання? Яка, на Вашу думку, причина поганої успішності?

в) Чи надавали Ви допомогу ☹ в навчанні? Яку саме?

3. Поведінка / контакт зі школою

- а) Чи підтримуєте Ви контакт зі школою?
- б) Чи прогулював ☹ заняття? Часто? Як реагує на це школа / Ви?
- в) Що Ви знаєте про його поведінку в школі? У ☹ часто виникають проблеми з учителями? Яка, на Вашу думку, причина виникнення проблем з учителями?

Проблеми з учителями		немає
		іноді
		часто

4. Проблеми в школі

- а) Чи були в ☹ проблеми з навчанням та/або поведінкою з дитинства?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного блоку запитань.

- б) Коли почалися ці проблеми?
- в) Хто втручався в розв'язання проблеми?

(Коментарі – 6. Функціонування в школі, на роботі)

Батьки або особи, які їх замінюють

Педагог / класний керівник

1. Дані про школу

- а) Якою була успішність ☺ у школі? Чи були в нього якісь специфічні проблеми в навчанні?
- б) Чи ☺ коли-небудь тестували? Яким був результат?
Якщо можливо – запитати результат тестування.

2. Поведінка

- а) Як ☺ поведився у класі? А поза класом? Які в нього були стосунки з учителями?
- б) Які в нього були стосунки з однолітками? Чи були в ☺ друзі?
- в) Чи прогулював ☺ заняття?
- г) Чи ☺ сварили у школі? Як часто? За що саме?
- д) Чи Вам відомо про те, що ☺ уживав алкоголь та/або наркотики? Чи Вам відомо, що ☺ займається торгівлею наркотиками?

3. Контакти з батьками (особами, які їх замінюють)

- а) Як налагоджено контакт школи з батьками (особами, які їх замінюють)?

(Коментарі – 6. Функціонування в школі, на роботі)

Класний керівник / педагогічний колектив

7. ФУНКЦІОНУВАННЯ У ВІЛЬНИЙ ЧАС

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Вільний час

- а) Чи Ви знаєте, чим ☺ займався у свій вільний час?
- б) Скільки часу ☺ присвячував заняттю своїм хобі та/або спортом? У якому клубі, гуртку?

2. Друзі та любовні стосунки

- а) Як Ви думаєте, скільки друзів/подруг у ☺? Ви знайомі з його друзями? Як Ви ставилися до цих хлопчиків/дівчаток?
- б) *Тільки у випадку, якщо ☺ вибирає «неправильних» друзів:*
Чи є у Вас, як у батьків, вплив на цей вибір? Чи Вам відомо про приводи цих друзів у міліцію або до суду? Як Ви впливали на цей вибір?
- в) Чи є (або коли-небудь були) у ☺ любовні почуття? Наскільки серйозно це було?

(Коментарі – 7. Функціонування у вільний час)

Батьки або особи, які їх замінюють

8. ЗЛОВЖИВАННЯ РЕЧОВИНАМИ / СХИЛЬНІСТЬ ДО АЗАРТНИХ ІГОР

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Алкоголь / наркотики

а) Чи Вам відомо, що ☹ вживає алкоголь, і якщо так, то в якій кількості?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до запитання «г» цього розділу.

З якого віку він/вона випиває? Як часто?

б) Чи Ви бачили коли-небудь ☹ п'яним? Як Ви на це реагуєте?

в) Чи вживає ☹ наркотики? Де бере гроші на їх придбання?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного розділу запитань.

Ви знаєте, які це наркотики? Як часто? Як багато? З якого часу?

г) Як ці речовини впливають на ☹? Якою стає поведінка ☹?

д) Чи є, на Вашу думку, у ☹ проблеми, пов'язані з уживанням алкоголю або наркотиків? Чи були ситуації, коли Ви вважали, що ☹ потрібно звернутися по допомогу? Чи зверталися Ви по допомогу?

2. Схильність до азартних ігор

а) Чи ☹ коли-небудь грав в азартні ігри?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного блоку запитань.

Звідки ☹ бере гроші на гру?

б) Чи зверталися Ви по допомогу до кого-небудь? До кого? Чи ☹ коли-небудь надавалася допомога у зв'язку з пристрастю до алкоголю, наркотиків або азартних ігор?

(Коментарі – 8. Зловживання речовинами, схильність до азартних ігор)

Батьки або особи, які їх замінюють

9. ПОЧУТТЯ, ЕМОЦІЇ, ВІДЧУТТЯ

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Позитивні почуття

а) Зазвичай ☺ отримує задоволення від того, чим займається?

2. Страх / депресія / біль

а) Чи Ви помічали коли-небудь, що ☹ чогось боїться? Якщо так, то чого?

б) Чи не помічали Ви, що ☹ частіше, ніж зазвичай, відчуває себе погано? Ви ніколи не боялися, що ☹ може що-небудь із собою зробити?

Настрій		добрий
		у деякій мірі проблематичний
		дуже проблематичний

в) Чи скаржитесь ☹ на головний біль, біль у животі, нудоту й запаморочення? Або на будь-який інший біль? Чи відома причина виникнення болю?

г) Як Ви гадаєте, чи не симулює дитина своїм станом? Чому у Вас виникли такі підозри?

д) *Тільки стосовно життєвих потрясінь:*

Чи в ☹ усе ще залишилися проблеми після потрясіння, яке колись відбулося? Чи в ☹ усе ще з'являються кошмари із цього приводу або ☹ усе ще продовжує про це говорити?

3. Незвичайні відчуття / випадки

а) Ви ніколи не помічали в ☺ дуже дивної поведінки або висловлювання ним/нею дивних, незвичайних думок?

(Коментарі – 9. Почуття, емоції, відчуття)

Батьки або особи, які їх замінюють

10. ПОВЕДІНКА

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Позитивні аспекти

а) Які моменти в поведінці ☹ Вас радують? Що ☹ уміє робити найкраще?

2. Концентрація / імпульсивність

а) Чи може ☹ добре концентруватися? Чи ☹ у змозі відкласти якісь справи «на потім»?

б) Коли щось приходить ☹ на думку, то чи спроможний він/вона спочатку обміркувати це, а потім діяти?

в) Якщо ☹ із чимось не згоден або хтось робить те, що йому/їй не подобається, як ☹ на це реагує?

г) Чи важко ☹ всидіти спокійно на одному місці? Чи часто ☹ заважає іншим?

д) У ☹ є такі проблеми тільки в школі чи вдома теж?

3. Пошуки гострих відчуттів

а) Чи ☹ з дитинства любить шукати гострі відчуття? Як це відбувається? Як часто ☹ потрапляє через це в небезпечні ситуації?

б) Чи відбувалися з ☹ через це нещасні випадки?

4. Відхилення в поведінці

а) Які прояви в поведінці ☹ Ви вважаєте абсолютно неприйнятними?

Будь-яка поведінка, крім правопорушення:

б) Як давно ☹ так вчиняє? З якого віку?

в) Як Ви на це реагуєте?

г) Чи ☹ швидко «зривається», виходить із себе ?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до наступного запитання.

Чи завжди є причина для бійки?

д) Чи часто ☹ носить із собою ніж? Іншу зброю?

є) Чи Ви в дитинстві були агресивні? Чи у Вас виникали проблеми через це?

(Коментарі – 10. Поведінка)

Батьки або особи, які їх заміняють

11. РОЗВИТОК / АНАМНЕЗ

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Розвиток

- а) Чи були проблеми в розвитку ☹ (фізичному та розумовому) у віці від народження до 4 років, від 4 до 12 років? Якщо так, то із чим, на Вашу думку, це було пов'язано?
- б) ☹ любив гратися наодинці чи з іншими дітьми?
- в) Чи були в ☹ проблеми з навчанням? Якщо так, то що заважало навчанню?
- г) Чи може ☹ добре бігати, кататися на велосипеді, займатися спортом і таке інше? Чи красиво та охайно ☹ пише тощо? Якщо ні, то в чому, на Вашу думку, причина таких проблем?

2. Проблеми поведінки

- а) Чи був ☹ у дитинстві дуже непосидючою й «важкою» дитиною?
- б) Чи був ☹ агресивним? З якого віку? У чому це виявлялося?
- в) Чи запальність раніше була великою проблемою в ☹?
- г) Чи були в ☹ проблеми зі сном?
- д) Якого роду небезпечні вчинки ☹ скоював раніше?

Інформація про небезпечні вчинки		ніколи
		іноколи
		часто

3. Здоров'я

- а) Чи ☹ здоровий? Чи відвідував він/вона лікаря?
- б) Чи ☹ приймає ліки або раніше повинен був приймати ліки?

в) Чи лежав ☹ коли-небудь у лікарні? Його оперували? Чи перебувала дитина на диспансерному обліку?

4. Консультування

а) Ви коли-небудь зверталися по допомогу для ☹ до соціального працівника, психолога або іншого фахівця?

Якщо відповідь «ні», то переходимо до запитання «г» цього розділу.

б) До кого саме Ви зверталися? З приводу чого? Коли це було?

в) Що вони зробили? Це тоді допомогло?

г) ☹ коли-небудь вилучали із сім'ї? Як часто? На який термін? Де в цей час перебувала дитина? Яким був результат?

д) Служба у справах дітей коли-небудь займалася проблемами Вашої дитини? Яка для цього була причина? Що вони порадили?

(Коментарі – 11. Розвиток / Анамнез)

Батьки або особи, які їх замінюють

12. ОЧІКУВАННЯ

Батьки або особи, які їх замінюють

1. Щодо реакції з боку держави

а) Чи вважаєте Ви справедливим рішення суду? Якого покарання Ви самі хотіли б?

2. Щодо отримання допомоги

а) Як Ви думаєте, якого роду допомога необхідна ☹ після виходу із закладу соціальної реабілітації? Хто найуспішніше її може надати?

б) Хто не спрацював у випадку з ☹? У який саме період? Чому?

(Коментарі – 12. Очікування)

Батьки або особи, які їх замінюють

ФОРМУЛЯР 3 КОМЕНТАРЯМИ

Галузі	Захисні фактори	Фактори ризику
Правопорушення		
Чинники оточення		
Розвиток / анамнез		
Поведінка		
Почуття, емоції, відчуття		
Зловживання речовинами / схильність до азартних ігор		
Функціонування в сім'ї		
Функціонування в школі (на роботі)		
Функціонування у вільний час		

УЗАГАЛЬНЕНИЙ ФОРМУЛЯР 3 КОМЕНТАРЯМИ ЩОДО РЕЗУЛЬТАТІВ СКРИНІНГУ

Галузі	Оцінка на підставі даних	Ступінь стурбованості за факторами, виявлена під час роботи з дитиною				
		немає даних	немає	деяка	серйозна	дуже серйозна
Правопорушення	☐ підліток ☐ батьки ☐ школа ☐ міліція ☐ опікун ☐ інші					
Чинники оточення	☐ підліток ☐ батьки ☐ школа ☐ міліція ☐ опікун ☐ інші					
Розвиток / анамнез	☐ підліток ☐ батьки ☐ школа ☐ міліція ☐ опікун ☐ інші					
Поведінка	☐ підліток ☐ батьки ☐ школа ☐ міліція ☐ опікун ☐ інші					
Почуття, емоції, відчуття	☐ підліток ☐ батьки ☐ школа ☐ міліція ☐ опікун ☐ інші					
Зловживання речовинами / схильність до азартних ігор	☐ підліток ☐ батьки ☐ школа ☐ міліція ☐ опікун ☐ інші					

Галузі	Оцінка на підставі даних	Ступінь стурбованості за факторами, виявлена під час роботи з дитиною				
		немає даних	немає	деяка	серйозна	дуже серйозна
Функціонування в сім'ї 1-ше (основне середовище)	☐ підліток ☐ батьки ☐ школа ☐ міліція ☐ опікун ☐ інші					
Функціонування в школі (на роботі) 2-ге (вторинне середовище)	☐ підліток ☐ батьки ☐ школа ☐ міліція ☐ опікун ☐ інші					
Функціонування у вільний час 3-тє (третинне середовище)	☐ підліток ☐ батьки ☐ школа ☐ міліція ☐ опікун ☐ інші					

ЗМІСТ

Передмова	5
Частина I. Функціонування закладів соціальної реабілітації як інституту ресоціалізації неповнолітніх правопорушників	7
<i>Красота О.</i> Особливості правового процесу щодо установ соціальної реабілітації для неповнолітніх у незалежній Україні	8
<i>Шиян О.</i> Діяльність закладів соціальної реабілітації системи освіти як структурного компонента системи ювенального правосуддя	20
<i>Луценко Ю.</i> Концептуальні підходи до ресоціалізації неповнолітніх правопорушників як основної функції в діяльності закладів соціальної реабілітації	29
<i>Баранов В.</i> Від експерименту до створення інноваційної моделі закладу соціальної реабілітації	39
Частина II. Технології роботи практичного психолога з дітьми з девіантною (делінквентною) поведінкою в умовах закладу соціальної реабілітації	45
<i>Суворова Н.</i> «Злочин, кара і спокута» (робота психолога з діагностики та корекції агресивних проявів учнів у навчально-виправному закладі закритого типу)	46
<i>Луценко Ю.</i> Використання працівниками психологічної служби закладу соціальної реабілітації процедур скринінгу як основи індивідуально-корекційної роботи	70

Методика «Скринінг особистості вихованця закладу соціальної реабілітації (на основі опитувальника «BARO»)»	85
<i>Частина I. Опитування дитини</i>	<i>87</i>
<i>Частина II. Опитування батьків / осіб, які їх замінюють / педагогів / інших представників громади.....</i>	<i>111</i>